

Geçmişten Günümüze Türkmen Şehri Dakuk (Tavuk)

Turkmen City Dakuk (Tavuk) from Past to Present

Abdulhalik BAKIR* – Ferruh KAYALAN**

Öz

Dakuk, Kerkük'e bağlı bir Türkmen kasabasıdır. Türkmeneli bölgesi üzerinde Kerkük ve Bağdat demiryolu yakınında bulunan Dakuk, uzun yıllar bölgenin önemli bir yaşam merkezi olarak Kerkük'ü de içine aldı. Fakat Timur'un M. 1393 yılında Irak seferi sonucu Dakuk eski cazibesini yitirdi. Bu seferden sonra Dakuk'un nüfusu azaldı. İlerleyen zamanlarda Kerkük'e bağlı bir ilçe olan Dakuk, bölgede Kerkük'ten sonra Türkmen nüfusu ve kültürü açısından dikkat çeken yerleşim yerlerinden birisidir. Uzaym Nehrinin bir kolu olan Dakuk Çayının kuzey kıyısında yer alan Dakuk, sahip olduğu verimli araziler nedeniyle geçimini daha çok tarımsal faaliyetlerden kazanmaktadır. Bunun yanı sıra kaliteli killi toprak yapısı çömlekçilik faaliyetlerine de imkân sağlamaktadır. Dakuk, Irak Türkmenleri arasında okur-yazar oranı en yüksek olan yerleşim yerlerinden biridir. Bu anlamda gelenek ve göreneklerine bağlı, kültür sahibi insanların yetiştiği Dakuk'tan pek çok şair, araştırmacı ve bilim adamı çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dakuk, Türkmen, Irak, Kerkük.

Abstract

Dakuk is a Turkmen town of Kirkuk. Dakuk, which is located on the Turkmeneli region near Kirkuk and Baghdad railway, has included Kirkuk as an important living center of the region for many years. However, as a result of Timur's campaign in Iraq in 1393, Dakuk lost its old charm. After this time, the population of

* Prof. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Tarih Bölümü: abdulhalik.bakir@bilecik.edu.tr

** Dr, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Tarih Bölümü: ferruh.kayalan@bilecik.edu.tr

Dakuk decreased. Later, Dakuk, which is a district of Kirkuk, is one of the settlements that attracted attention in terms of Turkmen population and culture after Kirkuk. Dakuk is located on the northern shore of Dakuk Stream, a tributary of Uzaym River, and earns its livelihood mostly from agricultural activities due to its fertile land. In addition, high quality clay soil structure allows for potting activities. Dakuk is one of the most literate settlements among Iraqi Turkmen. In this sense, many poets, researchers and scientists have emerged from Dakuk, where people with cultural traditions and culture are raised.

Keywords: Daquq, Turkoman, Iraq, Kirkuk.

Giriş

Dakuk, coğrafi olarak bir geçiş yeri olması nedeniyle tarihin ilk dönemlerinden beri birçok istilaya maruz kalmıştır. Bu nedenle şehrin ilk dönemlerine ilişkin bilgiler kısıtlıdır. Buna rağmen antik bir şehir olması onun en eski çağlardan beri önemli bir kültür ve yaşam merkezi olduğunu göstermektedir.

Dakuk, Sümerlerden itibaren günümüze kadar Türklerin meskûn olduğu nadir şehirlerden biridir. Burası Orta Mezopotamya bölgesi içinde yer alan bir yer olması nedeniyle İskitlerin, Akhunların, Sakaların, Hazarların ve Kök Türklerin eskiden beri göç ettiği önemli bir Türk yerleşim yeri olmuştur. Daha sonra İslam Döneminde Halifelerin önderliğinde Türkler Dakuk'un da içinde olduğu Mezopotamya'ya tedrici bir şekilde yerleştirildi. İslam Döneminde Türkler ilk olarak M. S. 674 yılında Emevi Halifesi Muaviye tarafından Horasan'a gönderilen Ubeydullah b. Ziyâd'ın ordusuyla birlikte geldiler. Daha sonra Abbasiler zamanında bu göç daha da artarak devam etti. Böylece Türkler Halifelerin askeri düzeninde önemli bir konuma yükseldi. Ordudaki Türkler iç karışıklıklarda ve Bizans'a karşı yapılan savaşlarda önemli roller oynadılar. Özellikle Halife Me'mun ve Mutasım dönemlerinde Şii muhaliflere karşı önemli bir koz oldular.

Dakuk, gelen bu Türk göçleri ile birlikte aynı zamanda bölgede baş gösteren dönemin siyasi çekişmeleri nedeniyle birçok yağma ve istilaya uğradı.

Özellikle İslam Döneminde halife ve düşmanları arasında bir kapışma yeri olarak devamlı bir mücadelenin ortasında kaldı.

Dakuk, Bağdat'a hâkim olmak isteyen her güç için ilk önce ele geçirilmesi gereken bir coğrafi bölge olmuştur. Bu hususiyeti onu hem bir askeri üs hem de önemli bir lojistik yer haline getirmiştir. Bu durum kendisine hem bir avantaj sağlamış hem de kötü sonuçları ile de bir dezavantaj yaratmıştır. Nitekim bölgeye gelen Moğollar, Timurular gibi istilacı güçler Dakuk'u yıpratmıştır. Özellikle de Timur'un 1393-1401 tarihlerindeki iki saldırısı, antik bir şehir olması hasebiyle derin bir kültürü barındıran Dakuk şehrini telafisi mümkün olmayan bir surette geriye götürmüştür ve Dakuk bu iki saldırıdan sonra şehir hususiyetini kaybederek daha küçük bir yerleşim birimine, kasabaya dönüşmüştür.

I. Dakuk'un Adları

Eski bir yerleşim yeri olan ve tarihi kaynaklarda Dakuka, Dakuk ve Tavuk olarak da geçen yerin en yaygın ismi Tavuk'tur (Saatçi, 2009: 172). Kasaba ismini, Müslümanların ilk dönemlerinde Kerkük'ten daha önemli bir merkez olan ve içinde hala antik dekorlu minarelerin tabanlarının ayakta olduğu kadim bir kentten almaktadır. Bu dönemde Dakuka veya Dekuk isimleri ile meşhurdur. Bazı Arap kaynaklarında Dakuk'un ismi Dekukai diye geçtiği de söylenir. Tarihsel süreç içinde Dakuka ismi Dekuka... Dekuk... Tavuk ve Tavık şeklini almıştır (Sait, 2001: 53). Tavuk ismi ilk kez Şerfeddin Ali Yezdi tarafından kullanılmaktadır. Bu müellif Tavuk'un yanından geçen suyu da Tavuk suyu diye adlandırmaktadır. (Edmonds, 2003: 365; Yezdi, 2013: 231). Miladi 1247-1248 yıllarında meydana gelen olaylardan bahseden İbnü'l-Fuvati bu yerin hem Dakuk hem de Türkçe olarak Tavuk isimlerini kullanarak şu cümleyi kullanmıştır: "*Sungur (ö. 1200) halifenin bâslarındandı. Halifenin ellerine su dökerken sabunu düşürdü ve dakuk dedi. Bu, Türkçe tavuk demektir ve halife onun Dakuk'u istediğini düşünerek orayı ona ikta etti*" (Fuvatî, 2003: 172).

Büyük bir kısmı Türkmen olan Dakuk halkı, burayı Tavuk diye isimlendirmektedirler. Hatta buraya yakın bir köye de Horuz (Horoz) ismini vermişlerdir (Sait, 2001: 53).

II. Dakuk'un Coğrafi, Fiziki ve Mimari Yapısı

Bağdat-Kerkük anayolu üzerinde bir yerleşim yeri olan Dakuk, Kerkük'ün 40 km güneyinde kalmaktadır (Saatçi, 2009: 171). Dakuk bu anayol üzerinde yolun her iki tarafına yayılacak şekilde konumlanmıştır (Edmonds, 2003: 365). Kuzeyinde Kerkük, kuzeydoğusunda Süleymaniye ili Çemçemal İlçesi kuzeydoğusunda Tazehurmatu ve güneyinde Tuzhurmatu ile çevrili olan Dakuk'un¹ merkezi düz bir ovadır. (Musul Salnamesi, 1894: 306). Ovadan geçen Lasin Arki kasabayı iki yakaya ayırır. İki yaka da toplam 6 mahalle vardır. Bu mahalleler Alhanlı, Aşağı Tekye, Bazar (Pazar), Tepeli, Demirçi ve Götürge'dir (Saatçi, 2009: 175).

Bağdat-Kerkük demiryolu yakınında bulunan Dakuk, Uzaym nehrinin bir kolu olan Dakuk Çayı'nın kuzey kıyısına yerleşmiştir. Demir yolu bu nehri, şehrin sekiz kilometre yukarısında Dakuk Çayı'nın doğduğu yerde inşa edilmiş yarı taş yarı ise demir konstrüksiyonlu olan ve uzunluğu yaklaşık bir kilometreyi bulan tarihi bir köprü ile geçer (Edmonds, 2003: 365; Saatçi, 2009: 171). İsmi halk arasında Taş Köprü, Demir Köprü, Osmanlı Köprüsü ve Dağ Köpü diye de bilinen köprü, Osmanlı döneminde yapılmıştır. Taş Köprü² Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru havaya uçmuştur. Daha sonra 1928 yılında konstrüksiyonlu kısım İngilizler tarafından yapılmıştır. (Sait, 2001: 55; Saatçi, 2009: 171).

Mimari açıdan Taş Köprü kadar bir başka önemli siluet ise Dakuk Ulu Camii Minaresidir.³ Minare Bağdat-Kerkük karayolunun 400 m. uzağında küçük bir tepe üzerinde, Dakuk'un girişindedir. Minare tuğladan yapılmıştır. Kesin olmamakla birlikte minarenin Muzaffaretin Kökböri tarafından 1167-1232 yılları arasında yapıldığı düşünülmektedir. Irak Eski Eserler Müdürlüğünce 1955-1956 yıllarında yapılan kazılarda minarenin güneydoğusundaki caminin temelleri ortaya çıkartılmıştır. (www.turkcebilgi.com/dakuk-ulu-camii-minaresi; Sait, 2001: 39-40).

¹ Dakuk'un Türkmeneli Haritasındaki ve Irak Haritası içindeki yeri için bakınız: ek:1

² Taş Köprü için bakınız: ek:2

³ Dakuk Ulu Camii Minaresi için bakınız: ek: 3

III. Dakuk'un Tarihsel GemiŖi

Dakuk'un içinde yer aldığı Mezopotamya bölgesi stratejik öneminden ve verimli toraklarından dolayı tarihin en eski devirlerinden beri birçok istilaya ve göç hareketlerine maruz kalmıştır. Böylece Mezopotamya bölgesi pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Mezopotamya'nın kadim bir yerleşim yeri olan Dakuk da bu medeniyetlerin etkisi altında kalmıştır. Dakuk'u etkisi altına alan medeniyetlerin ilki Sümerlerdir. Sümerlerden sonra Dakuk, Akad, Babil, Asur, Med-Pers-Part, Grek, Roma-Bizans ve Sasani devletlerinin egemenlikleri altında yaşayarak bu devletlerin temsil ettiği medeniyetleri de gördü (et-Talib, 1999: 87). Bununla beraber yukarıda değindiğimiz gibi bölge aynı zamanda pek çok göç almıştır. Bu göçlerden en önemlileri Türk göçleri olmuştur. Yapılan çalışmalardan anlaşıldığına göre İskitlerin, Akhunların, Sakaların, Hazarların ve Kök Türklerin Orta Mezopotamya bölgesi olan eski adları ile Ninava (Musul), Erbeallo (Erbil), Karhini (Kerkük) ve Dakuka (Tavuk) şehirlerine geldikleri tespit edilmiştir. (Bakır, 2018: 24).

Eskiçağda gördüğümüz gibi Dakuk, hem birçok medeniyetin etkisinde kalmış hem de çoğunlukla Türk göçerlerin ilgisini çekmiştir. Fakat en ciddi Türk göçünü İslam Döneminde yaşadı. Bu dönemde Dakuk olmak üzere Irak'ın birçok şehrine Halifelerin önderliğinde Türkler yerleştirildi. İslam Döneminde Türkler ilk olarak M. S. 674 yılında Emevi Halifesi Muaviye tarafından Horasan'a gönderilen Ubeydullah b. Ziyâd'ın ordusuyla birlikte geldiler. Daha sonra Abbasiler zamanında bu göç daha da artarak devam etti. Böylece Türkler Halifelerin askeri düzeninde önemli bir konuma yükseldi. Ordudaki Türkler iç karışıklıklarda ve Bizans'a karşı yapılan savaşlarda önemli roller oynadılar. Özellikle Halife Me'mun ve Mutasım dönemlerinde Şii muhaliflere karşı önemli bir koz oldular (Dia, 1999: 98).

Dakuk, gelen bu Türk göçleri ile birlikte aynı zamanda bölgede baş gösteren dönemin siyasi çekişmeleri nedeniyle birçok yağma ve istilaya uğradı. Özellikle İslam Döneminde halife ve düşmanları arasında bir kapışma yeri olarak devamlı bir mücadelenin ortasında kaldı. Bu anlamda Dakuk, M. S. 813 yılında bir yağma hareketine sahne oldu. Emin ile Me'mun arasında başlayan mücadelede Emin'in tarafında olan Ebü's-Serâyâ Eş-Şeybânî adlı şahıs Emin

ölünce askerleri ile birlikte isyan ederek Dakuk'u zapt edip yağmaladı (Öngül, 1994: 343).

Dakuk, bölgede önemli bir yer olarak yukarıda gördüğümüz gibi göç ve yağma hareketlerine maruz kaldığı gibi kimi zaman da bölgede var olan büyük hanedanların da ilgisini çekmiştir. Bu hanedanlardan biri Annaziler'dir. Hanedanın kurucusu Ebü'l-Feth Muhammed b. Annâz M. S. 997 yılında Dakuk'u ele geçirdi ve hanedanlığının topraklarını genişletti (Özaydın, 1991: 215).

M. S. 990 yılında Büveyhilere bağlı olarak kurulan Ukayliler Hanedanı Hüsâmüddevle Ebü'l-Hasan Mukalled (Mukallid) b. Müseyyeb zamanında bölgede topraklarını genişletme siyaseti güttü. Bu dönemde baş gösteren Hanedan içi saltanat mücadelesinde Mukalled kendisine karşı gelen kardeşleri Ali ve Hasan ile mücadele etti. Hasan'ı etkisiz hale getiren Mukalled, ona yardım eden Mezyediler üzerine yürüyüp M. S. 1000 yılında Dakuk'u zapt etti (Bezer, 2012: 59-61). Bu arada Annaziler Hanedanlığının başına Hüsâmüddevle Ebü's-Şevk geçmişti. Otuz Altı yıl süren Ebü's-Şevk dönemi hanedan içi hesaplaşmalarla ve komşu hanedanlarla mücadele içinde geçti. Bu dönemde Ebü's-Şevk, Musul'u ele geçiren Oğuzlara karşı seferber olunca Büveyhîler'in emiri Celâlüddevle'nin yardımını elde etti ve Oğuzları durdurdu. Buveyhilerin yardımı sonucu güçlenen Annaziler, daha sonra M. S. 1030 yılında Ukaylileri yenerek Dakuk'u ele geçirdi (Özaydın, 1991: 215-216).

Büveyhî emiri Celâlüddevle 1043'te ölünce Annaziler Selçuklular'ın tehdidiyle karşılaştılar. Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'ın emrindeki ordusunu Annaziler üzerine gönderdi. Bu durum karşısında Ebü's-Şevk kardeşi Mühelhil ile birlik olup Tuğrul Bey'e karşı koymaya çalıştıysa da Ebü's-Şevk 1046 yılında öldü. Bundan sonra Annazilerin başına Mühelhil geçti. Mühelhil de yeğeni Sa'dî b. Ebü's-Şevk ile taht mücadelesine girdi. Amcasına darılan Sa'dî b. Ebü's-Şevk İbrâhim Yınal'a katılarak Hulvan'ı zapt etti. Fakat daha sonra Mühelhil Hulvan'ı aldığı gibi Sa'dî b. Ebü's-Şevk'i çok zor duruma düşürdü. Selçukluları karşısına almak istemeyen Mühelhil onlara itaat etti. Bu itaatten sonra Tuğrul Bey Annazileri tekrar düzene sokarak Mühelhil'e Dakuk'u verdi (1050) (Özaydın, 1991: 216).

Dakuk, siyasi anlamda 1185 yılında tekrar karışık bir döneme girdi. Bu tarihte Eyyûbî hükümdarı Salahhattin ile Zengilerden Mesud arasında ortaya çıkan ihtilafıta bu iki hükümdarın kapışma sahalarından biri oldu. Selahaddin Halep ve Musul'u savaş yoluyla almak için harekete geçti. Bunun üzerine Halep hâkimi II. İmâdüddin Zengî kardeşi Mesud'dan yardım istedi. Fakat Mesud aldığı önlemlerde etkili olamayınca Salahhattin Halep'i M. S. 1183 yılında ele geçirdi. Sonraki hedefi Musul oldu. Bu gelişme karşısında da Mesud'un cabaları etkisiz kalınca Dakuk Hâkimi M. S. 1185 yılında Salahhattin'e bağlılığını arz etti (Özaydın, 2004: 348).

XIII. Yüzyılın başlarında bölgede Moğol tehlikesi baş gösterdi. Moğollar kendileri için bir engel olan Harzemşahlar Devletini M. S. 1219-1220 yıllarında ortadan kaldırdıktan sonra dikkatlerini Musul'a yönelttiler. Moğollar Erbil'e doğru harekete geçince Kökböri kendisine müttelikler aramaya başladı. Bu anlamda Musul Hâkimi Bedreddin Lülü'den yardım talep etti. Gelen tehlikenin farkında olan Bedreddin Lülü, Kökböri'ye kalabalık bir ordu göndererek onun bu talebine karşılık verdi. Kökböri Moğolların geliş istikametinde Erbil'in tek girişi olan Erbil civarındaki dağlardaki geçitleri tutarak önlem aldı. Bununla beraber Halife Moğolların yolunu değiştirip Dakuk'a yönelmesi durumunda Bağdat'ın büyük bir tehlike geçireceğinden kaygılandı. Bu nedenle Halife hem Kökböri'ye hem de Bedreddin Lülü'ye mektup göndererek ordularını Dakuk'ta toplamaları gerektiği yolunda talimatlarını verdi. Dakuk'ta toplanacak ordunun başında Kökböri olacaktı. Kökböri komutasındaki askerlerle birlikte Dakuk'ta toplanınca Halife ona takviye için Celaleddin Tuştemir komutasında 800 kişilik bir askeri birlik gönderdi. Fakat bu sayı da yeterli olmayınca Kökböri Moğolların üzerine yürüyemedi. Moğollarda Kökböri üzerine harekete geçmeyince iki taraf savaşmadan buldukları yerde kaldılar ve sonrada dağıldılar (İbnü'l-Esîr, XI: 338).

Moğollar'ın 1220'de başlayan bu akınları yaklaşık on yıl kadar devam etti. Bu sürede çeşitli akınlar düzenleyen Moğollar Kerkük ve Dakuk çevresinde etkilerini uzun süre gösterdi. Bu süre içerisinde Dakuk Moğolların sık sık saldırısına maruz kaldı (Pamukçu, 2001, s. 7). Moğollar M. S. 1258 yılında Bağdat'ı ele geçirip Halifeyi öldürmeleri ile Abbasi hâkimiyeti sona

ermiş oldu. Irak'ta hâkimiyetlerini tesis eden Moğollar, bölgede siyasi sosyal ve dini bir takım çatışmaların müsebbibi oldular (Saatçi, 2003: 70).

Moğollardan sonra M. S. 1340 yılında Bağdat'ta kurulan Celayir Hanedanı zamanında bölge bu sefer Timur tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Timur biri M. S. 1393 diğeri de M. S. 1401 yılında Kerkük ve bölgesini iki defa ağır bir istilaya uğrattı. Bu saldırılarda bütün bölge baştanbaşa yağmalandı. Bu dönemde Timur tarihi bir şehir olan Dakuk'u ağır bir tahribata uğratarak burasını yıktı. Bu yıkımdan sonra Kerkük bölgenin merkezi olmaya başladı (Bakır, 2009: 48).

Bölge üzerinde Timurluların etkisi M. S. 1410 yılına kadar aralıklı da olsa sürdü. Celayirlilerin zayıfladığı bu dönemde Karakoyunlular Kara Yusuf liderliğinde hem Timurlular hem de Celayirlilere karşı üstün gelerek Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem'i hâkimiyetleri altına aldılar. Böylece Irak-ı Arap bölgesinin bir yerleşim birimi olarak Dakuk da Karakoyunluların eline geçti (Uzunçarşılı, 2003: 180-182).

Karakoyunlular hükümdarları Cihan Şah zamanında en parlak dönemlerini yaşadılar. Cihan Şah'ın, bölgedeki siyasi gücünü Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'e kabul ettirme düşüncesi, iki taraf arasında kış mevsiminde bir savaşın çıkmasına sebep oldu. Mevsim şartları nedeniyle savaş sürdürülemeyeceğini anlayan Cihan Şah, kendisine bağlı aşiret askerlerini terhis etti. Bu sırada Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın beklenmedik bir saldırısı ile Cihan Şah M. S. 1467 yılında öldü. Bundan sonra Akkoyunlu Uzun Hasan Bağdat'a doğru sefer edip Kerkük bölgesi dâhil Dakuk'u ele geçirdi (Uzunçarşılı, 2003: 184-185).

Uzun Hasan Akkoyunlulara en parlak dönemini yaşattı. Fakat daha sonra gelen liyakatsiz yöneticiler Akkoyunlu Devletinin duraklamasına sebep oldular. Bu dönemde devlet ve toplum Şia düşüncesinin etkisini altına girdi. Toparlanamayan devlet Safevilerce zayıflatıldı. Böylece yıkılmaya yüz tutan Akkoyunlular M. S. 1508 yılında Safevi Hükümdarı Şah İsmail tarafından ele geçirildi. Bundan sonra Şah İsmail'in hükümdarlığında Safevi Devleti kuruldu. Sonuçta bütün Irak-ı Arap ile birlikte Dakuk da Şah İsmail'in hâkimiyetine girdi (Cezar, 2011: 692).

Şah İsmail'in Akkoyunlu Devletini yıkmasıyla beraber Safeviler Osmanlı Devleti ile karşı karşıya geldi. Şia prensiplerini temel alan Safevi Devleti bu özelliği ile Osmanlı Devleti için bir tehdit olarak ortaya çıktı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin doğu politikasını büsbütün değiştirdi (Kılıç, 2008: 80-81). Yavuz'un tahta oturmasıyla beraber Osmanlı-Safevi ilişkileri gerginleşti. Safevileri kendisi için bir tehlike olarak gören Yavuz Sultan Selim Safevilere karşı taarruza geçti. Hazırlıklarını tamamlayan Yavuz Sultan Selim, 1514 yılında Çaldıran'da Şah İsmail'i mağlup etti. Böylece bu dönemde Kerkük'e bağlı olan Dakuk, M. S. 1516 yılında Osmanlı Devleti himayesine geçti. Fakat Osmanlı-Safevi nüfuz mücadelesinde Kerkük, sık sık el değiştirdiğinden Dakuk da tam bir hâkimiyet sağlanamamıştır diyebiliriz (Cezar, 2011: 743, Gündüz, 2002: 291, Marufoğlu, 1998: 32).

Osmanlı-Safevi mücadelesi Kanuni döneminde de sürdü. Kanuni Sultan Süleyman aklına koyduğu Safevi seferi için uygun bir ortamı bekledi. Zamanı gelince geniş yetkilerle donattığı İbrahim Paşa'yı doğu seferine gönderdi. (Küpeli, 2010: 231; Gökbilgin, 1957: 450) Böylece tarihe, "İrakeyn Seferi" olarak geçen sefer, M. S. 1533 yılında başladı. Hem İran içlerine ve hem de Irak içlerine giren Kanuni, Bağdat'ı M. S. 1534'te hâkimiyeti altına aldı. Bağdat'ta bir dizi düzenlemeler yapan Kanuni, bundan sonra Kerkük'e uğramış (bir habere göre Kerkük Kalesinde 26 gün kalmıştır) ve burayı 21 Nisan 1535'te Osmanlı topraklarına katmıştır. Kanuni'nin Kerkük'e gelirken Dakuk'u da M. S. 11 Nisan 1535 tarihinde hâkimiyeti altına aldı. Bu durum Matrakçı Nasuh'un eserinde şöyle geçmektedir:

"İftihârlu dermukabele-i kasaba-i Tavuk (Dakuk) (8 Şevval 941/11 Nisan 1535), Sülākān (10 Şevval 941/13 Nisan 1535), Leylān (13 Şevval 941/16 Nisan 1535), Kal"a-yı Kerkük kurbünde der Ser-i Āb-ı Hāssa Kızıl Köşk (18 Şevval 941/21 Nisan 1535), Der Ser-i Āb-ı Hassa (Çayır) (17 Zilkade 941/20 Mayıs 1535)" (Matrakçı, 1976: 97-99).

Kanuni Döneminde Osmanlı-Safevi mücadelesi M. S. 1554 yılında Safevilerin barış istemesi üzerine bitti. Tarihe Amasya Barışı olarak geçen antlaşma M. S. 1555 yılında imzalandı. Bir ara durulan Osmanlı-Safevi ilişkileri Dakuk'un da içinde olduğu Irak-ı Arap bölgesi için nüfuz mücadelesi yüzünden

tekrar bozuldu. Bu sırada padişah olan IV. Murat artan Safevi tehlikesini halletmek istiyordu. Osmanlılar ile Safeviler arasındaki savaşlar M. S. 1623 yılında başladı ve 16 yıl boyunca devam etti. Nihayet IV. Murat meseleye ilk elden el koyarak M. S. 1638 yılında Bağdat Seferini başlattı. Bir yıl sonra Bağdat civarında yapılan çarpışmalar sonucu Bağdat M. S. 1639 yılında düştü. Böylece 1639 yılında Kasr-ı Şirin anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre Dakuk dâhil bütün Irak-ı Arap tekrar Osmanlı yönetimine geçti (Uzunçarşılı, 1998: 202-206).

Bu dönemde Bağdat dâhil bugünkü Irak'ın kuzeyi, Anadolu'dan getirilen Sünni Türkmen aşiretler tarafından iskân olundu. Böylece Hanekin, Kızlarbat, Mendeli, Erbil, Kerkük ve buraya bağlı Dakuk gibi kasabalar ve iller vasıtasıyla Anadolu ile Irak-ı Arap bölgeleri arasında kuvvetli bir Türk hâkimiyeti elde edilerek buralar birbirine bağlandı ve bölge İran'dan gelebilecek muhtemel saldırılara karşı korunaklı bir yer haline getirildi (Saatçi, 1996: 94).

IV. Murat'ın Bağdat seferi ve bu sefer sonucu Bağdat'ın alınması ile tüm Irak-ı Arap'ta Osmanlı Hâkimiyeti tesis edilmiş ve bundan sonra Osmanlı-Safevi ilişkileri huzurlu bir döneme girmiştir. Böylelikle iki devlet arasında ticaret ve iyi komşuluk ilişkileri gelişmiştir. Yaklaşık olarak bir asır süren bu huzurlu dönem, Safevi Hanedanlığını yıkıp yerine Avşar Hanedanlığını İran'da hâkim kılan Nadir Şah'ın 1700'lü yılların başlarında ortaya çıkmasıyla beraber tekrar bozuldu (Kayalan, 2018: 30).

Nadir Şah Dakuk'un da içinde bulunduğu Irak-ı Arap bölgesi üzerinde etkinliğini artırmak için 1733 yılında Osmanlılara karşı harekete geçti. Kerkük ve Dakuk üzerine yürüdü. Bu bölgedeki çarpışmalarda Topal Osman kumandasındaki Osmanlı Ordusu ilk seferde üstünlük elde etse de Nadir Şah'ın ikinci bir taarruzu neticesinde Topal Osman şehit düştü. Böylece Nadir Şah bölgede hâkimiyeti kısmen ele geçirdi. Bölge 1743 yılında yeniden hareketlendi. Irak-ı Arap üzerindeki hâkimiyet mücadelesinde Nadir Şah'ın amacı Bağdat'tı. Fakat girişimleri neticesiz kalınca 1639 Kasr-ı Şirin anlaşması esas alınmak suretiyle 1746 yılında bir barış anlaşması tesis edildi. Bu anlaşma ile Irak-ı Arap Osmanlıların nüfuzu içinde kaldı.

Yaklaşık 400 yıllık Osmanlı hâkimiyetinde kalan bölge önem kazanan petrolü sebebiyle bu sefer sömürgeci ülkelerin dikkatini çekti. Başta İngiltere olmak üzere Almanya ve Fransa bölgede nüfuz mücadelesine girdiler. Osmanlılar bu rekabet ortamında denge siyaseti izledi. Fakat İngiltere Osmanlı Devleti üzerinde yaptığı baskılar sonucu petrol imtiyazlarını elde etti. Akabinde başlayan Birinci Dünya Savaşında Irak Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin mücadele alanına dönüştü. Savaş boyunca Dakuk'un da içinde yer aldığı Türkmen bölgeler Osmanlı yönetiminde kaldı. Fakat Türkmen bölgelerinin Osmanlı Devleti himayesini sağlayan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi imzalanmasına rağmen mütarekenin hükümleri İngilizlerce ihlal edildi. Böylece bölge İngilizlerin hâkimiyetine geçti. Konu Türkiye Cumhuriyeti ile İngiltere arasında uzun bir dönem hukuki bir mesele olarak Uluslararası bir sorun teşkil etti. Sonunda 1926 Ankara Antlaşması hükümleri doğrultusunda bölge, yeni kurulan ve mandaterliğini İngiltere'nin üstlendiği Irak Devleti'ne bırakıldı.

Kral Faysal yönetiminde olan Irak, üç eski Osmanlı eyaletin birleşmesinden meydana geldi. Bu eyaletler Musul, Bağdat ve Basra idi. Dakuk'un da bağlı olduğu Musul bölgesi Irak Türklerinin yoğun olarak yaşadığı bir yerdi. Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan 1926 Ankara Antlaşması Irak Türklerinin etnik, siyasi ve kültürel haklarını korumaya yönelik her hangi bir prensip benimsememişti. Bu durum Irak Türklerini her konuda zor duruma soktu ve onların ikinci sınıf vatandaş olarak yaşamasına sebep oldu (Şimşir, 2004: 71-72).

Bu durum Dakuk'ta da Türkmenlerin temel hak ve özgürlüklerini olumsuz yönde etkiledi. Zira 1925 yılında Irak Anayasasınının 16. Maddesi gereği Irak'taki tüm etnik gruplar kendi dilleriyle eğitilmek üzere okullar açabilme hakkına sahip olmalarına rağmen daha sonraki dönemlerde Türk varlığı inkâr edilerek 1930'lara kadar bölgede yaşayan Türk çocukları Arapça eğitim almak zorunda kaldı. Bununla beraber Türkçe eğitim sınırlı da olsa ilkokullarda uygulanabildi (Zabit, 1960: 146-147).

Yaşanan bu olumsuz gelişmeler 1931 tarihli 74 numaralı “Mahalli Diller” kanunu ile kısmen ortadan kalktı. Mahalli Diller kanunu ile Türklerin

çoğunlukta olduğu Kerkük'te dolayısıyla Dakuk'ta da Türkçe dilinin okullarda ve mahkemelerde serbest bırakılmasıyla son buldu. Bu olumlu gelişmenin arkasında Irak'ın bağımsız olma politikaları etkili olmuştur (Saatçi, 1996: 196; Yılmaz, 2003: 205-206). Nitekim İngiltere 1930'lu yılların başlarında Irak'ın bağımsız bir devlet olarak tanınmasını istedi. Bağımsız bir Irak'ın yolu da ancak onun Milletler Cemiyetine girmesiyle mümkün olacaktı. Bu nedenle İngiltere 1921-1931 yılları arasında mandası altındaki Irak'ın gelişme raporlarını 1931 yılında Milletler Cemiyetine sundu. Fakat Milletler Cemiyeti Irak'ın uygunluğu, Irak hükümetinin ehliyeti ve hepsinden önemlisi azınlıkların hakları ve bu hakların korunması hakkında bir takım itirazlarda bulundu. Bu konuda Irak Hükümeti'nden anayasal bir beyan istedi (Allavi, 2016: 651-652). Bunun üzerine Irak Hükümeti 1932 yılında bir deklarasyonla ülkesindeki azınlıkların haklarını genişletti. Böylece Dakuk da Kerkük'e bağlı bir kaza olarak pek çok alanda etnik, siyasi ve kültürel konularda bir rahatlama dönemine girdi.

Karal Faysal'ın ölümünden sonra yerine 11 Eylül 1933 tarihinde oğlu Gazi geçti. Kral Gazi tam bir Arap milliyetçisiydi. Bu nedenle bir yandan Kuzey Irak'ı Araplaştırmaya yönelik adımlar atarken diğer yandan Arap ülkeleriyle birleşmeye yöneldi (Yıldız, 1959: 10). Araplaştırma faaliyetleri bir petrol şehri olan Kerkük ve tabii olarak Dakuk'ta da kısa sürede etkisini gösterdi. Kral Gazi Kerkük ve Kerkük'ün güney bölgelerine Arap aşiretlerini yerleştirdi. Buralarda meskûn olan Türkmen nüfusunda bir azaltma politikası uyguladı (Samancı, 1999: 105). Bununla beraber kültürel alanda baskılar da devam etti. Babası döneminde 1932 yılı Deklarasyonu ile garanti altına alınan kültürel haklar iktidarı boyunca tam olarak uygulanmadı. Kâğıt üzerinde kalan bu haklar göstermelik kaldı. Süreç içerisinde Türkçenin sadece Kerkük-Dakuk'ta ancak yabancı bir dil olarak okutulmasına izin verildi. Fakat bu hak da 1937 yılında yürürlükten kaldırıldı. Türkçe, tüm Irak'ta yasaklanınca Dakuk'ta da bu karar uygulamaya konuldu (Zabit, 1960: 154; Şimşir, 2004: 109-111).

Kral Gazi'nin 1939 yılında ölümü üzerine oğlu II. Faysal kral oldu. Yaşı henüz küçük olan II. Faysal'ın yerine vekâleten dayısı Abdulillah naiplik sıfatı ile geçti. Nuri Said ise Başbakan olarak yönetimde söz sahibi oldu. Bu dönemde İngiliz yanlısı Nuri Said, ölümüne kadar kesintilide olsa iktidarda kaldı. Onun döneminde Irak Türkmenleri ve dolayısıyla Dakuk yine önceki dönemler gibi

bir baskı süreci yaşadı. Türkiye-İrak ilişkileri 1955 Bağdat Paktı ile Irak'ın kuruluşundan beri hiç olmadığı kadar iyi olmasına rağmen Türkmenler ve Dakuk hep bir baskı ile karşı karşıya kaldı. Bu dönemde de öncekilerde olduğu gibi Türkmenler siyasi ve kültürel konularda bir asimilasyona zorlandı. Bu anlamda Kerkük ve onun kazası Dakuk'ta resmi dairelerdeki Türkçe olan daire isimleri ve tabelalar zamanla kaldırıldı ve yerlerine Arapça isimler asıldı (Koçsoy, 1991: 92-97; Şimşir, 2004: 121).

İngiliz yanlısı Nuri Said, ABD ve Sovyet Rusya'nın belirlediği çift kutuplu dünya siyasetinde batı yanlısı bir politika takip etti. Sovyet Rusya yanlısı Mısır ve onun lideri Cemal Abdunasır'ın başlattığı siyasi hareket Arap Dünyasını iki ayrı kampa sürükledi ve Mısır ve Suriye birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti kuruldu. Buna karşın Nuri Said ve takipçileri ise Haşimi Hanedanlığı siyasi şemsiyesi altında batı yanlısı bir mantıkla 12 Şubat 1958 yılında Irak ve Ürdün'de Haşimi Federasyonu adlı bir federasyon kurdular (Küçükvatan, 2011: 87-88; Salık, 2016: 26).

Arap dünyasındaki kutuplaşma önemli olaylara gebe oldu. Lübnan'da baş gösteren olaylar yukarıda bahsettiğimiz taraflar nezdinde bir ön alma siyasetini gerektirdi. Batı yanlısı Bağdat Paktı üyeleri harekete geçti. Nuri Said Lübnan'a olası bir müdahaleyi engellemek için Irak'ın doğu bölgelerindeki askeri birliklerini ülkesinin batısına sevk etme kararı aldı. Doğu bölgesinden gelen birliklerin başında olan General Abdülkerim Kasım, Bağdat'tan geçerken ani bir baskınla 14 Temmuz 1958 günü yönetimi ele geçirdi (Hazelton, 1986: 24). Bu beklenmedik olay sonucunda Nuri Said ve yandaşları Irak siyasetinden tasfiye edildiler. General Abdülkerim Kasım darbeden sonra beraberindeki milliyetçileri de ki bunların başında Abdüsselam Arif de vardı, tasfiye ederek tam anlamıyla Sovyet Rusya güdümüne girdi. Komünistlerle (Kürtlerle) işbirliği içerisinde hareket eden Kasım, Türkmenlere karşı cephe aldı. Sonuçta 1959 yılında Kürtlerin ve Komünistlerin önderliğinde 1959 yılında Kerkük'te Türkmenlere karşı bir katliam meydana geldi. Bu olay Kerkük gibi Dakuk'ta da etkisini hissettirdi.

Kasım dönemi Türkmenler dolayısıyla Dakuk için de çok olumsuz gelişmelerin yaşandığı bir dönem oldu. Fakat Abdülkerim Kasım hem iç

siyasette hem de dış siyasette bir takım yanlış politikalar benimsedi. Bu politikalar, onu giderek yalnızlaştırdı ve sonunda Abdülkerim bir ihtilal ile devrildi. Darbeyi gerçekleştiren Abdüsselam Arif ve Baas Partisi üyeleri 8 Şubat 1963'te savunma bakanlığı binasına girerek Kasım'ı ele geçirdiler ve acele bir Divan-ı Harp mahkemesi kurarak Kasım'ı idam ettiler (Güzel, 2005: 23; Polk, 2007: 128-129).

Yönetimi ele alan Abdüsselam Arif Kasım dönemi yapılan yanlışlıkları düzeltme yoluna gitti. Arif, Kasım döneminde suçları kesinleşen fakat bir türlü cezaları infaz edilmeyen Kerkük Katliamı sorumlularını idam etti. Böylece Dakuk'ta olduğu gibi tüm Türkmenler olumlu bir döneme girdi. Fakat Abdüsselam Arif bir helikopter kazası sonucu 1966 yılında ölünce yerine kardeşi Abdurrahman Arif geçti.

Abdurrahman Arif, ülke genelinde barışçıl bir politika izledi. Kürt meselesine olumlu yaklaşımlar getirdi. Baas Partisi yandaşlarını kontrollü olarak yeniden devlet kademelerine yerleştirdi. Bu dönem, Türkmenlerin yoğun olduğu Kerkük ve onun kazası olan Dakuk açısından da kısmen olumlu geçti. Bu dönemde Irak yönetiminde Türkmenlere de yer verildi. Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na vekâleten de olsa Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi mezunu Dr. Nizameddin Arif atandı. Türkmenlerin kültür alanında yayın organı olan Kardeşlik Dergisi'ne eski Türkçenin yanı sıra bir de yeni Türk alfabesiyle Türkçe kısmı ilave edildi. Böylece harf farklılığı ortadan kaldırılarak Türkiye ile kültür birliği yeniden sağlandı. Türkmen Kardeşlik Ocağı yetkilileriyle bazı ileri gelen Türkmenler, Türkiye'den gelen özel heyetlerle görüşmeler yaptılar. Sonuçta Kerkük ve Türkmenler ve tabii bir Türkmen kasabası olan Dakuk da 1963-1968 yılları arasında 1923'ten beri ilk defa kendilerine güvenmiş ve vatandaşlık haklarından gerçek anlamda istifade etmişlerdir (Demirci, 1991: 26).

Abdurrahman Arif, ülkede hoşgörülü bir yönetim tarzı benimsedi. Bu ılımlı siyaset Irak dâhilinde barış getirmesine rağmen içerde ona karşı olan muhalif kesimin çalışmalarını engellemedi. Dış politikada 1967 yılında başlayan Arap-İsrail savaşında Abdurrahman Arif'in pasif bir siyaset izlemesi de toplumun farklı kesimlerinden tepki almasına sebep oldu. Bu gelişmeler

Baasçılar için yönetimi ele geçirmek için iyi bir fırsat doğurdu. Baasçılar, 17 Temmuz 1968'de ülke yönetimini ele geçirdiler. Durumu kabullenen Abdurrahman Arif istifa etti ve ülkeden ayrılarak önce Türkiye'ye sonra da Londra'ya gitti (Hazelton, 1986: 41; Abdullah, 2003: 169; Polk, 2007: 131).

Yeni rejim Cumhurbaşkanlığına Ahmet Hasan el-Bekr'i atadı. İktidarı ele geçiren Sosyalist Arap Baas Partisinin Türkmenlere karşı olumsuz bir politikası olmayacağı tahmin ediliyordu. Çünkü uzun bir dönem Türkmenlerin yoğun olduğu Kerkük-Dakuk bölgesi Kürtler tarafından tehdit edilmişti. Baas Yönetimi bu durumun farkında olarak bölgenin Kürt yayılcılığına engel olmak istiyordu. Nitekim de öyle oldu ve Kerkük'ün Türk kimliğini kabul ederek 89 sayılı 24 Ocak 1970 tarihli karar ile Irak Türkmenlerinin kültürel haklarını tanıdı. Bu karara göre, Türkmen bölgelerinde Türkmence dilinin (Türkçe) ilkökul seviyesinde okutulması, tüm eğitim araçlarının Türkmence olarak hazırlanması ve Millî Eğitim Bakanlığı'nda bir Türkmence Eğitim Müdürlüğü'nün oluşturulması kararlaştırıldı Türkmence eğitim veren ilkokullar Dakuk gibi Türkmen bölgelerinde hızlı bir şekilde faaliyete geçti (Hürmüzlü, 2017, s. 2). Fakat bu durum uzun sürmedi. Irak yönetimi 11 Mart 1970 tarihinde Kerkük için Kürtlerle özerklik konusunda anlaştı. Bu anlaşma kapsamında bölgede bir plebisit yapılması kararlaştırılınca eğitim konusunda alınan kararlar askıya alındı (Ertuğrul, 2006: 145).

Plebisit konusu uzun bir süre gündemde kalmasına rağmen sonuç vermedi. Sonunda iki taraf da konuyu çözümsüzlük sürecine soktu. Fakat Baas Partisi İran'ın Kürtlere olan desteğini diplomatik yolları kullanarak kesti. İran desteğini kaybeden Kürtler zor durumda kaldı. Baas Partisi bölgede nüfuzunu genişleterek Kerkük-Dakuk bölgesinde söz sahibi oldu. Araplaştırma faaliyetleri kapsamında 29 Ocak 1976 tarihli 41 numaralı hükümet kararı ile Kerkük'ün ismi el-Tamim olarak değiştirildi. Buna ek olarak Baas Partisi ülkenin idari bölünmesi yönünde adımlar atarak Irak Türkmenlerini birbirinden koparma yoluna gitti. Tikrit'i Selahattin adı ile il yaptılar ve Türkmenlerin önemli ilçelerinden biri olan ve Kerkük'e bağlı bulunan Tuzuhurmatu'yu ise daha uzak olmasına rağmen bu ile bağladılar (Doğan, 2010: 10). Tuzuhurmatu'ya bağlı olan Dakuk ise Kerkük idari sınırları içinde kaldı.

Yukarıda anlattığımız süreçlerde Cumhurbaşkanı el-Bekr'e fikir babalığı yapan Saddam Hüseyin, el-Bekr'den sonra devletin en etkili kişisi olmuştur. O devlet işlerinde etkisini giderek artırdı ve devlet yönetiminde tek başına kararlar vermeye başladı. Saddam'ın hem devlet üzerinde hem de el-Bekr üzerinde artan bu etkinliği sonunda bir iktidar değişimini kaçınılmaz kıldı. el-Bekr 1979 yılında sağlık nedenleri gerekçesiyle görevinden istifa etti (Kalkan, 1991: 57-59). Saddam, aile ilişkilerini de kullanarak el-Bekr üzerinde etkili oldu ve 16 Haziran 1979 tarihinde Saddam Devlet Başkanlığı makamına oturdu.

Saddam dönemi hem Irak hem de Türkmenler için çok kötü şartlar içinde geçti. Devlet Başkanı olduktan hemen sonra 22 Eylül 1980'de başlayan İran-İrak Savaşı döneminde Saddam, Türkmenlere yönelik çok ağır baskılar yaptı. Bağdat yönetimi bir yandan Türkmen gençleri savaşın ön cephesine gönderirken diğer yandan ileri gelen birçok Türkmen'i de idam etti (Ertuğrul, 2006: 147). Kerkük-Dakuk bölgesinde önceki uygulamalardan daha sistematik bir şekilde Araplaştırma faaliyetine girildi. Türkçe konuşulmaması konusunda yeni bir süreç başladı. Devletin 1986 yılında almış olduğu bir karar doğrultusunda umuma açık yerlerde ve devlet okullarında Türkçe konuşulması yasaklandı ve yeni doğan bebeklere Arapça isimler konulması yönünde ailelere baskılar yapıldı (Said, 2012: 99).

Türkçe konuşma yasağı konusunda Dakuk'ta da çok acı bir olay yaşandı. Irak Yönetiminin yukarıda bahsettiğimiz Türkçe yasağı uygulaması Dakuk'ta da uygulandı. Bu yasağın Dakuk nahiyesi İmamı Tavuklu Boyacı Mehdi'nin "*Ben Arapça Bilmem ki okuyayım hem okusam bile bunu kim anlayacak, beni dinlemeye gelen Arap yok ki, bu nedenle ben vaazlarımı Arapça veremem*" diyerek buna karşı çıkmış, bunun üzerine yönetim tarafından iki defa tehdit edilmiş ve bir gece aniden ortadan kaybolmuştur. Günler sonra Hocanın cesedi getirilerek intihar süsü verilmiştir. Bu olay karşısında Dakuk'ta okuyan öğrenciler olayı protesto etmek istemişler fakat bu öğrencilerden 25'i protestolarının cezasını hayatları ile ödemişlerdir. Daha sonra bir kısmının cesedi ailelerine teslim edilmiştir. Evlatlarının acılarına katlanamayıp bu ölümlere tepki gösteren aileler ise çocuklarını akıbetini yaşamışlar ve onlarda işkence görmüşlerdir. Bununla da yetinilmeyip bu aileler Irak'ın güneyine sürgün edilmişlerdir (Demirci, 1991: 38-39).

IV. Dakuk'un Sosyal Yapısı

Dakuk, hem İslam öncesi hem de İslam sonrası birçok devletin ve milletin uğrak yeri olmuştur. Bu durum yukarıda siyasi tarih kısmında sebep-sonuç ilişkisi içinde anlatılmaya çalışıldı. Eski dönemlerden beri Dakuk'ta yaşanan siyasi egemenlik mücadelesi sonucunda bölge farklı etnik grupların yaşam yeri oldu. İlgili etnik gruplar incelediğinde genel olarak Dakuk'un nüfusunun; Türkmenlerden, Araplardan ve Kürtlerden meydana geldiği görülür. Fakat Türkmenler, nüfus çoğunluğu bakımından Dakuk'un en fazla olan kesimidir. Nitekim diğer saydığımız etnik kesimlerden farklı olarak Türkmenler, yoğun bir şekilde çeşitli zaman dilimlerinde Dakuk'a gelip burayı yurt edinmişlerdir.

Türkmenler 7. Yüzyıldan 16. yüzyılın sonlarına kadar 1000 yılı aşkın bir süre içinde Irak'a göç edip yerleşmişlerdir. Genel olarak Irak'ın kuzey bölgelerinde yerleşen Türkmenler bugün "*Türkmeneli*" de diye tanımlanan bölgeyi mesken edinmişlerdir. Bu bölge Musul'un batısında Talefer'den başlar doğuya doğru Musul'a ulaşır ve Dicle nehrinin doğusundan Yunus Peygamber, Erbil, Altunköprü Kerkük, Dakuk (Tavuk) Tazehurmatu, Beşir, Tuzhurmatu, Karatepe, Kifri, Leylan ile Bağdat'ın doğu ve güneydoğusunda Hanekin, Mendeli ve civar yerleri kapsar (Kerkük, 2004: 80-82).

Yukarıda anlattığımız göç hareketi belli başlı üç aşamada gerçekleşmiştir. Sözü geçen göçlerden ilki Emevi ve Abbasi dönemlerini kapsayan küçük göç hareketleridir. Bu göçlere "*Birinci Göç*" dalgası denilmektedir. Birinci göç dalgası, Türkmenlerin Irak ile ilk temaslarını sağlamış, tabiri caizse bu göç dalgası ile bir giriş dönemi yaşanmıştır. Göçlerden ikincisi ise Selçuklular döneminde meydana gelmiştir. Bu göçlere de "*İkinci Göç*" dalgası adı verilmektedir. İkinci göç dalgası ile Irak, artık Türkmenler için bir vatan olmaya başlamıştır. Göçlerden üçüncüsü ise Osmanlılar döneminde gerçekleşmiştir. Bu göç hareketine de "*Üçüncü Göç*" dalgası denilmektedir. Üçüncü göç dalgası da Irak'ta Türkmen nüfusunun ve

yerleşmelerinin devamlı bir şekilde beslenmesini sağlamıştır⁴ (Demirci, 1991: 8-9; Kerküklü, 2006: 16-18).

Birinci göç hareketi M. 674 yılında Emevi Halifesi Muaviye döneminde Halife tarafından Horasan'a gönderilen Ubeydullah Bin Ziyad'ın buradan geri dönerken beraberinde 2000 Türk'ü de Irak'a getirdi ve Basra'ya yerleştirdi. (Pamukçu, 1991: 18) Emevilerden sonra Abbasiler döneminde Halife Mutasım zamanında Türklerden müteşekkil bir Muhafız Birliği teşkil edildi. Hem iç karışıklıklarda hem de dış savaşlarda başarılı olan Muhafız Birliği, onu oluşturan Türkmenlerin Irak'a yerleşmesinde olumlu etkiler gösterdi. Böylece Türkmenler Irak'ın askeri anlamda stratejik noktaları olan Kerkük, Dakuk (Tavuk), Basra, Vasit, Bağdat, Samarra, Tikrit, Musul, Telafer ve Erbil gibi yerlerine yerleştirildiler (Zabit, 1960: 28, 38-42, 44-45).

İkinci göç hareketi 1055 yılında Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey zamanında oldu. Bölgeye akan Türkmen göçü Tuğrul Bey'in Bağdat'ı hâkimiyeti altına alması ile farklı bir boyut kazandı. Abbasi Halifesinin dünyevi yetkilerini de Tuğrul Bey'e devretmesiyle Tuğrul Bey Irak'ın tek hâkimi oldu. Bu durum Türkmenlerin, Irak'a eskiden olduğu gibi bölük bölük küçük gruplar halinde değil de, hür, silahlı ve bir fatih olarak göç etmelerini ortaya çıkardı. (Koçsoy, 1991: 126). Böylece Dakuk da kendilerini buranın asli unsurları olarak gören Türkmenlerin göçüne sahne olmuştur diyebiliriz.

Üçüncü göç hareketi Osmanlı Devleti zamanında gerçekleşmiştir. Osmanlı-Safevi mücadelesinin Irak merkezinde bir güç çekişmesine yol açması, Osmanlılar açısından buradaki Türk nüfusunun lojistik olarak desteklenmesini ortaya çıkardı. Özellikle de Kerkük ile Dakuk bölgesinin Osmanlı-Safevi çekişmesinde stratejik bir konumda olması, bölgeyi iki tarafında mücadelesinde odak noktası haline getirdi. Kanuni dönemi ve akabinde IV. Murad döneminde, Türkmenlerin bölgeye göçleri daha da yoğunlaştı. İstanbul'u

⁴ Ancak unutulmamalıdır ki daha önce de belirtildiği gibi Irak'ta Türk varlığı ve kültürünün yayılması Eskiçağlara kadar uzanmaktadır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bakır Abdulhalik (2018) Ortaçağ Irak'ında Türk Varlığı ve Kültürünün Yaygınlaşmasını Kolaylaştıran Faktörler, *Uluslararası Tarih ve Günümüzde Ortadoğu'da Türkmenler (Irak-İran-Suriye) Sempozyumu* (08-10 Mayıs 2014-Bilecik), (ed: Prof. Dr. Abdulhalik Bakır-Doç. Dr. Ahmet Altungök), İstanbul, s. 19-40, s. 19-40.

Bağdat'a bağlayan ünlü "Posta Yolu" güzergâhı ki, bu güzergâhta Dakuk da önemli bir merkezdir, Türkmen nüfusunun kemikleştiği bölge olmuştur (Hasani, 1956:4).

Görüldüğü üzere Türkmenler, Dakuk ve diğer Türkmen yerleşimlerine farklı zaman aralıklarında peyderpey gelip yerleşmişlerdir. Farklı zaman aralıklarında meydana gelen göçler Türkmen bölgelerde Türkmenlerin toplumsal yapısında lehçe, giyim-kuşam ve mezhep farklılıklarının da oluşmasına neden olmuştur. Türkmen bölgelerde görülen bu farklılıklar hem diğer Türkmen bölgelerdeki Türkmen nüfusunun hem de konumuz olan Dakuk'taki Türkmen nüfusunun menşei hakkında bir takım ihtimalleri ortaya çıkarmaktadır. Bu ihtimalleri genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Selçuklular tarafından Anadolu'ya getirilen Türklerdir.

2-Timur'a esir düşen ve Şii temayüllü Safevi Kızılbâş Tarikatının şeyhi Erdebil'in ricası üzerine canı bağışlanan yüz bin Türk esirinin çocuklarıdır (1392-1402).

3-Osmanlılar zamanında Bağdat yolunu korumak maksadıyla buraya gelen Türklerdir (1512-1566).

4-Şah İsmail'in Merağa'dan bölgeye iskân ettirdiği Türklerdir (1502-1574).

5-Nadir Şah'ın Azerbaycan'daki Türk garnizonlarından getirip bölgeye yerleştirdiği Türkmen askerlerinin çocuklarıdır (1730-1747) (Yakuboğlu, 1976: 9-109).

Yukarıda sıraladığımız ihtimallerden farklı olarak konumuz Dakuk özelinde ise daha farklı bilgiler de mevcuttur. Ekrem Pamukçu'nun aktardığı ünlü bir Irak Tarihçisi olan Mustafa Cevad'ın konu ile ilgili tespiti şudur:

"Celaliüddin'le Irak'a gelen Türkmenler kendilerinden önce bölgeye gelmiş olanların Araplarla karışıp, Arapça konuşan unsur haline geldiklerini gördüler. Bu sebeple ne omlarla me de Arapçayı iyi bilmemeleri sebebiyle bölgedeki Arap unsur ile anlaşamayarak kuzeyde Marin'de "Hamreyn (Hamrîn)" dağı bölgesine yöneldiler. Bugünkü Dakuk'a

vardıklarında Ivakkiyye, Kıpçakıyye gibi Türkmen topluluklar ile karşılaştılar. Bu sırada bu topluluklar hala dillerini koruyorlardı. Bu gelen gruplar adı geçen Türkmen birlikleri ile dil ve din birliği çatısı altında birleştiler”(Pamukçu, 2001:5).

Bir başka görüş ise Dakuk'taki Türkmenlerin Bayat boyundan olduklarıdır. Faruk Sümer'in vermiş olduğu bilgiye göre bölgedeki Bayatların tarihinin XIX. yüzyıldan geriye gitmediğini, verilen bilgilere göre adı geçen yüzyılın başlarında Tauk (Dakuk) yöresinde 2000 çadır Bayat'ın yaşamakta olduğunu, bu Bayatların da İran Bayatlarından olmalarının muhtemel olduğunu söylemiştir (Sümer, 1992: 219). Dakuk'ta yerleşik Türkmen kimliğinin ileride buranın dini yapısı incelendiğinde daha belirgin hale geleceğini belirterek şimdi ulaşılabildiğimiz kaynaklardan demografik yapıya ait bilgileri vermeye çalışalım.

Osmanlılar döneminde Safeviler ile mücadelede bir sınır bölgesi olan Kerkük-Dakuk bölgesi her iki taraf içinde çok önem arz etmiştir. Nitekim yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Kanuni döneminde bölge ele geçirildikten sonra Türkmenlerin buraya göçleri daha da yoğunlaştı. Fakat Kanuni zamanında yapılan tahrir çalışmaları bölgenin zaten yoğun bir Türkmen nüfusuna sahip olduğunu göstermiştir. Bu anlamdaki bilgilere 1548 yılında Kanuni Devrinde kayda geçirilen ve şu an Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivinde bulunan 111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defterinden ulaşmak mümkündür.

111 Numaralı Kerkük Livası Mufassal Tahrir Defteri içerik olarak incelendiğinde defterde münhasır olarak iki ayrı şehrin ismi ayrı ayrı telaffuz edildiği görülmektedir. Dakuk'tan ayrıca bahsedilmesi buranın mezkûr tarihlerde Kerkük kadar önemli bir yaşam merkezi olduğu fikrini vermektedir. Bu nedenle Dakuk'a ait nüfus bilgilerine net bir şekilde ulaşılır.

Defterde; Dakuk merkez olarak 248 hane Müslüman kayda geçirilirken Gayrimüslim hane 18 olarak belirlenmiştir. Ayrıca klasik tahrir kayıtlarından farklı olarak etnik kökene de dair bilgiler içeren 111 Numaralı defter, Dakuk'ta 2 Arap ve 3 Kürt'ün yaşadığı bilgisini de vermiştir. Defterde verilen şahıs adlarının ekseriyetle Türkçe olması Dakuk'un bir Türkmen yerleşim alanı olduğunu göstermektedir.

Dakuk'un etnik dağılımı hakkında bir diğer kaynağımız 1894 tarihinde yazılan Musul Salnamesidir. Adı geçen salnamede Dakuk'ta bulunan yapıların sayılarına bakıldığında ve 1548 yılındaki tahrirle karşılaştırıldığında kasabanın önemi iyice azalmıştır (Saatçi, 2009: 174). Bununla beraber Salnamede Dakuk'un etnik yapısına ait verilen bilgiler buranın hala bir Türkmen yurdu olma özelliğini koruduğunu göstermektedir. Salnamede Dakuk'ta toplam 200 hane ve 1000 erkek ve kadın nüfusun olduğu bilgisi verilirken, Kasaba merkezi ile civarındaki beş altı köyün halkının Türk olduğu geriye kalanın ise Arap ve Kürtlerden meydana geldiği belirtilmektedir (Musul Salnamesi, 1894: 306).

Uzun bir dönem Osmanlı Devleti egemenliğinde kalan Dakuk, Birinci Dünya Savaşından sonra İngilizlerin nüfuzu altına girdi. İngiltere; Musul, Bağdat ve Basra eyaletlerinden müteşekkil bir arazide yeni bir devlet yapılanmasına gitti. Kurulan yeni devletin ismi de Irak olarak belirlendi. Dakuk'un da içinde yer aldığı Musul bölgesi uzun bir süre İngilizlerin bölgeye gönderdikleri siyasi komiserlerince yönetildi. Bu siyasi komiserlerden biri olan C. J. Edmonds 1919-1925 yılları arasında Irak'ta görevli olduğu sırada Dakuk'a da gelmiştir. Edmonds Dakuk'un sosyal yapısına ait izlenimlerini şu şekilde aktarır:

“Nüfusa gelince, Tewg (Dakuk) çoğunlukla Türkmen Kızılbaşlardan oluşuyordu. Köylerin çoğunda hem Kürtler hem Araplar karışık bir şekilde oturuyordu ve Tewq yakınlarında iki küçük köyde birkaç Türkmen ailesi oturuyordu.”(Edmonds, 1957: 365).

Irak 1932 yılında Milletler Cemiyeti'nde meşruluğunu sağlayıp bağımsız bir ülke olduktan sonra Kerkük-Dakuk bölgesi Kral Gazi döneminde Araplaştırma politikalarıyla yüz yüze kaldı. Kademeli olarak Irak'ın değişik yerlerinden birçok aşiret iskân ettirilerek bölgenin demografisinde değişikliklere gidilmeye çalışıldı. Krallık dönemi Irak yönetimleri hep bu politikayı benimsediler. Cumhuriyet dönemi Irak döneminde ise 1958 yılından sonra Kasım ve çoğunluğu Kürtlerden oluşan Komünistler ise bir Kürt politikası icra ettiler. Kerkük-Dakuk bölgesi kuzeyden gelen Kürt göçmenlerin en önemli yerleşim yerleri oldular. Süreç içinde hem bir Araplaştırma hem de bir Kürtleştirme politikasına maruz kalan Dakuk, demografik anlamda kısmi

bir değişikliğe uğradı. Dakuk, son olarak Baas Partisi (1968-1990) döneminde bu sefer sistematik bir Araplaştırma politikası ile yüz yüze kaldı.

Özellikle Irak dönemi boyunca demografik değişikliklere maruz kalan Dakuk, 1990'lı yıllarda yaklaşık 60.000 olan nüfusuyla ilçe bazında Irak'ın en büyük ilçelerinden biridir. 2000'li yıllarda bölgede Arap yerleşim merkezleri kurulmuş ve alış veriş merkezlerine bu Araplar yerleştirilmiştir (Demirci, 1990: 7).

Bütün bu Araplaştırma politikalarına rağmen Dakuk halen önemli bir Türkmen kasabasıdır. Nitekim kasabanın mahalle yapısına baktığımızda toplam 6 mahalleden oluştuğu görülür. Bu mahalleler Alhanlı, Aşağı Tekye, Bazar (Pazar), Tepeli, Demirci ve Götürge adları ile bilinir. Dakuk'un Türkmen nüfusunu meydana getiren tayfa ve aile adları ise şu şekildedir: Alhanlılar (Ali Hanlılar), Boyağcılar, Demirci, Kâhyalar, Naccarlar, Safavi Sürücü ve Şihlar (Şeyhler)dir (Saatçi, 2009: 175; Orsam Rapor, 2011: 10-11).

V. Dakuk'un Dini ve Kültürel Yapısı

Dakuk'un siyasi tarihi ve sosyal yapısı incelendiğinde çok eski bir tarih ve kozmopolit bir sosyal yapı ortaya çıkar. Çok çeşitli ırkları ve inançları kendisinde barındıran Dakuk, ana düzlemde başta Türkmenlerin sonra Kürtler ve Arapların var olduğu bir toplumsal yapı arz eder. Çoğunluğu Türkmen olan Dakuk, dini anlamda bu etnisitenin karakteristik özelliklerini yoğun bir şekilde bünyesinde barındırır. Bu bakımdan Dakuk'taki Türkmenlerin dini yapısı incelendiğinde burada var olan dini kültür de kısmen tanınmış olur.

Genel olarak Irak Türkmenlerinin dini yapısı incelendiğinde yaygın olarak Şii ve Sünni mezheplerinin aynı oranda Türkmenlerin inanç dünyasını şekillendirdiği görülür. Fakat Osmanlı son dönemlerinden günümüze kadar başlayan bir göç ile İran'dan gelen Şii Âlimler vasıtasıyla Türkmenler arasında Şiiilik yaygın hale gelmiştir (Orsam, 2011: 11).

Bunun bir sonucu olarak genelde Irak Türkmenleri özelde ise konumuz Dakuk ölçeğinde konu incelendiğinde çok farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Zira Dakuk ve buranın çoğunluğunu oluşturan Türkmenlerin çok eski zamanlardan beri Bektaşî geleneğinden geldikleri tarihi kayıtlardan

anlaşılmaktadır. Yukarıda sosyal yapı ele alınırken Dakuk'taki Türkmenlerin menşei meselesi de ele alınmıştı. Menşei meselesi incelenirken bölgeye gelen Türkmenlerin nereden geldiği konusu birçok ihtimale dayandırılmıştı. Bu ihtimaller incelendiğinde ve var olan dini yapı da tetkik edildiğinde Dakuk'taki Türkmen unsurun Selçuklu-Osmanlı orijinli Bektaşiler ve İran'dan gelen Şii ekolünde bir yapı arz ettiği müşahede edilir. Dakuk'taki Bektaşi Türkmenlerinin⁵ varlığını kendisi de bir Irak Türkmeni olan Haşim Nihat Erbil'in 1921 yılında Dakuk'a yaptığı bir ziyarette edinmiş olduğu şu izlenimlerden anlıyoruz.

"Kerkük-Tavuk yolunu kat'edip de Tavuk'a gelince; yer yer hurma ağaçlarının yükseldiği ve kanalların uzanıp gittiği sokaklarda ayrı boylu, pos bıyıklı, uzun sakallı, vakur adamların karşısında "Yeniçeri" kıyafethanesinin birden canlandığını zanneder; bu insanlar eski Türklere o kadar benziyor! İhtimal bu dini muhalefet onların seciye asaletlerini yaşamakta hayırlı bir amil olmuş. Bana Tavuklular kadar eski Türk hayatını sezdiren hiçbir şey olmadı. Kıyafetlerinde, tavırlarında, söyleyişlerinde ve simalarında öyle asil bir hususiyet var ki muhitin (çevrenin) dayanılmaz tazyikleri altında asla değişmeyen, sarsılmayan kudretinin tesirini ta kalbe kadar nüfuz ettirir" (Kerkük, 2004: 60).

Bektaşilik-Yeniçerilik arasındaki ilişki düşünüldüğünde Dakuk'taki Bektaşi Türkmenlerin tarihlerinin Osmanlıların kuruluşuna kadar götürülebileceği aşikârdır.

Tekke'nin Adı	Bulunduğu İlçe/Vilayet	Bulunduğu İlçe/Nahiye /	Tekke Seyidinin Adı	Faaliyet Durumu
Seyid Hamid Tekkesi	Kerkük	Tazehurmatu Nahiyesi	Seyid Hamid	Açık

⁵ Dakuklu bir Bektaşi Türkmen'in giyim-kuşamı için bakınız ek: 4

Şeyh Muhammed Al- Safevi Tekkesi (Babalar Tekkesi)	Kerkük	Tavuk İlçesi	Seyid Musa	Açık
Derviş İbrahim Tekkesi	Kerkük	Tavuk İlçesi	Seyid Ali Cafer	Açık
Dedeler Tekkesi	Kerkük	Tavuk İlçesi	Seyid Mehdi	Açık
Derviş Baba Tekkesi	Kerkük	Tavuk İlçesi	Derviş İbrahim ve Derviş Abdullah	Açık
Ali Samer Safavi Tekkesi	Kerkük	Tavuk İlçesi	Bilinmiyor.	Bilinmiyor

Tarihi kayıtların yanı sıra Bektaşiliğin birer ibadet yeri olan Tekkeler, hem Irak'ta hem de Dakuk'ta Türkmenler nezdinde bu inanışın ne kadar eski bir kültür olduğunu ortaya koymaktadır. Bu gün itibari ile Irak genelinde 35 Bektaşî Tekkesi vardır. Bu Tekkelerin 8'i Şebek, 6'sı Kakai tekkesidir. Geri kalan tekkelerin hepsi Türkmenlere aittir. Bu teklerden Dakuk'ta yer alan tekkeler aşağıda tabloda gösterilmiştir. (Orsam, 2011: 10).

Dakuk'ta Bulunan Bektaşî Tekkeler

Yukarıda da görüldüğü gibi bölge Türkmenleri geçmişleri itibari ile Bektaşî olmalarına rağmen Şii Ulemanın etkisinde kalmışlardır. Son dönemlerde geleneklerinden farklı olarak Şii mezhebinden etkilenerek Şiiler gibi camiye gidip namaz kılmaya başlamışlardır. Namazda Şii fıkının uygulandığı görülür (Mahdı, 2015: 95).

Bölgede kapsamlı araştırmalar yapan Orsam, Dakuk'ta bir dizi ropertaj yapma fırsatını da bulmuştur. Ropertaj yapılanlardan biri de Dakuk'ta oturan ve aslen Kerküklü olup burada devlet dairesinde memur olan Faysal Gazi'dir. Faysal Gazi Dakuk'taki Bektaşîlerden şu şekilde bilgiler vermiştir.

"Kerkük'ün merkezinde Bektaşîlerin sayıları çok azdır. Genellikle Kerkük'ün kasabalarında yaşamaktadır. Öncelikle Tazehurmatu'daki Seyit Hamit Tekkesinden başlayalım. Öncelikle her Bektaşî'nin tekkesi olması

zorundadır. Seyit Hamit'in ataları da orada gömülmüştür. Tazehurmatu ve Beşir köyündeki Bektaşiler Seyit Hamit'e tabidir. Hastası olan oraya müracaat eder. Tavuk'ta bizim 5 tekkemiz var. Babalar Tekkesi, Seyit Cafer Tekkesi, Seyit Ali Tekkesi, Seyit Muhammed Tekkesi. Bu tekkeler Saddam zamanında zayıf düştüler ama şu anda insanlar eski inançlarına geri dönüyorlar. Tekkelerini tamir ettiler, zikir ve münasebetler var. Önceden korku vardı. Türkmenler bir yere kıpırdayamazdı. Tuzhurmatu'da 3 tekke vardır. Seyit Kalender Tekkesi, Tuzhurmatu'nun en büyük tekkesidir. Ayrıca Seyit Hüseyin ve Seyit Hazım Tekkeleri de bulunmaktadır. Buralarda zikirler Türkçedir. Bu tekkeler terk edilmişti, ancak yavaş yavaş dönüşler başladı." (Orsam, 2011: 34).

Çoğunluğunu Türkmenlerin meydana getirdiği Bektaşilik, mezhepsel bir yapılanma olarak kendi içinde de farklı yapıları da barındırmaktadır. Nitekim bölgede Bektaşi Kakailer de mevcuttur. Kakailik, İran'dan bölgeye göç eden sufiler vasıtasıyla Irak'a girmiştir. Sufi bir tarikat özelliğine sahip Kakailik Irak'ta daha çok Kürtler ve Türkmenler arasında görülmektedir. Bununla beraber müntesipleri arasında az da olsa Araplar da bulunmaktadır. Kerkük, Kakailerin en fazla olduğu bölgedir. Kakai önderlerin çoğu Kerkük'te bulunmaktadır. Bununla beraber nüfusları 20 bin civarında olup, Kerkük Merkezinde, Tavuk ilçesinde ve bağlı köylerde yoğun olarak yaşamaktadırlar (Orsam, 2011: 17).

Sunni-Şii ve Bektaşi-Kakai bağlamında mozaik bir inanç dünyasına sahip Dakuk halkı (Türkmenler, Kürtler ve Araplar) uzun yıllardan beri kendilerine has dini yaşantıları ile din-kültür sentezi bakımından dikkat çekici ayrı bir yaşantıya sahiptirler. Bu mozaik yapı bölgenin asli unsurları olan Türkmenlerin bütün bir yaşam kültürünü derinden etkilemiştir.

Dakuk'ta Türkmenler, inanışları ve bu inanışlarının şekillendirdiği yaşantıları ile çok ayrı özellikler göstermektedirler. Bektaşi Türkmenler Dakuk'ta bulunan özel bir takım mekânlara ayrı bir hususiyet göstermektedirler. İmam Zeynel Abidin makamı⁶ bu mekânlar arasında çok önemli bir yere sahiptir. İmam Zeynel Abidin makamı yine bu isimle bilinen bir köy olup Dakuk'un iki kilometre kuzeyinde yer almaktadır. Burada İmam

⁶ İmam Zeynel Abidin Makamı için bakınız ek: 6

Hüseyin'in oğlu Zeynelabidin'e ait bir yatır olduğuna inanılır. Fakat adı geçen şahsın türbesi Medine'nin Baki mezarlığındadır. Kimileri ise yatırın Ehl-i Bey'tin torunlarından birine ait olduğu iddia eder. Bu iddia kısmen daha doğru olarak görülmektedir. Yatırın tam olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmemekle beraber konu hakkında çok meşhur bir rivayet anlatıla gelir (Mahdı, 2015: 181).

Bu rivayete göre Osmanlı Padişahı 4. Murat Bağdat seferi sırasında askerleri ile beraber Dakuk'ta konaklamıştır. Kendilerinin düşman tarafından fark edilmemesi için gece boyu ışıklandırılmayı yasaklamıştır. Bu yasağa uyulup uyulmadığını kontrol etmek için etrafı kolaçan ederken biraz uzakta bir ışığın yandığını görmüş ve yaverleri ile ışığı takip etmiştir. Takip sonucunda kendisi ve yaverleri bir derenin kenarına gelmişlerdir. Burada yaşlı bir dervişin bir mezar başında oturduğunu görmüş fakat her ne hikmetse ışığın kaybolduğunu fark etmişlerdir. Bunun üzerine 4. Murat Dervişe “ Derviş burada yanan bir ışık vardı nereye gitti?” diye sorunca Derviş “burada ışık yok ben böyle bir şeye hiç rastlamadım.” diye cevap vermiştir. Padişah birkaç defa aynı soruyu sormasına rağmen dervişin cevabı değişmemiştir. Derviş bir süre sonra kalkıp gitmek isterken Padişah bu sefer, “bu yatır kimin yatırır?” diye sorunca Derviş, bur yatır İmam Zeynel Abidin'in yatırır diye cevap vermiştir. Böylece Padişah ışığın bu yatırdan yükselen bir nur olduğunu anlamış bunun üzerine Bağdat'ı fethedince bu yatırın üzerine bir yüksek kubbe yaptırmaya karar vermiştir. (Dakuklu, 1964: 31).

Bu mekân halk tarafından çeşitli dilekler için ziyaret edilir. Recep ayının 26 ve 27. Gününde ziyaret mevsimi başlar. Şaban ayının ikinci gününe kadar devam eden ziyaret süresince Irak'ın her tarafından bu köye ziyaretçi akını başlar. İnanca göre ziyaret mevsiminde gökten nur indiğine, kör gözlerin açıldığına inanılır. Bu yüzden yerliler bu aya Nur Ayı der. Irak'ın birçok şehirden körler buraya getirilir ve her yıl on beşe yakın gözün açıldığı da söylenir. Ayrıca çocukları bu günlerde doğanlar erkeklere Nuri kızlara ise Nuriye ismini verirler. Dileklerin kabul olmasını isteyenler yatırın duvarlarına madeni para yapıştırırlar, para duvara yapıştığında dileğin gerçekleşeceğine inanılır. Birde hamile kalamayan kadınlar hamile kalmak için bu yatıra gelirler (Murad, 2009: 164, 227, 540).

Dakuk'ta Zeynel Abidin gibi bir diğer mekân da Yel İmamı'dır.⁷ Yel İmamı Kerkük'ü Bağdat'a bağlayan ana yolun üzerinde bulunmaktadır. Yapılan araştırmalara göre burada yatan zat Seyid Hadi'dir. Bu zat İmam Musa el-Kazım'ın soyundan gelmektedir. Yatırın içindeki şecere onun H. 282 yılında vefat ettiği bilgisini verir. Bu yer Bektaşî ve Şii Türkmenlerin uğrak yeridir. Özellikle bahar mevsiminde ziyaret edilir, dualar okunarak dilekler dilenir. Yel İmamı çocuğu olmayanların, çocuğu yürüyemeyenlerin, psikolojik hastaların, zihinsel engellilerin ve önemli bir sınavın arifesinde başarı bekleyenlerin ziyaret ettiği bir yerdir (Murad, 2009: 235; Mahdı, 2015: 185).

Dakuk'un yukarıda anlatmaya çalıştığımız dini yapısındaki çeşitliliği onun kültürel yapısına da etki etmiştir. Dakuk, bir tasavvuf geleneği olan tekke musikisinin icra edildiği yerlerden biridir. Son yıllara kadar kalabalık bir ziyaretçi kitlesine sahip olan Dede Cafer ve Aşağı Tekke adlı tekkelerde nefes ve ilahi tatbik edilirdi. Tekke musikisinden ayrı olarak Dakuk halk müziği, gelenek ve görenek, el sanatları, halk edebiyatı gibi kültür ve folklor malzemeleri bakımından zengindir. Dakuk, Irak Türkmenleri'nin kültürel ve folklorik alanlarında kendine has bir yapıya sahiptir (Saatçi, 2009: 176).

Zengin bir kültür bölgesi olan Dakuk'ta okuma-yazma oranı çok yüksektir. Bu bakımdan Dakuk'tan pek çok şair, araştırmacı ve bilim adamı çıkmıştır. Bunlardan en önemlileri şunlardır: Molla Abdülkerim (1183-1963), Reşit Halife Ahmet (1883-1932), Albay Asker Mahmut (1914-1998), Reşit Ali Dakuklu (1918-1975), Mehmet İskender (Sanatçı), Prof. Dr. Hüseyin Ali Dakuklu (1922-2005), Hayrullah Kazım Dakuklu (1928-1981), Mehmet Hurşit Dakuklu (1932-2011), Doç. Dr. Fazıl Demirci (1944-1996), Dr. İbrahim Dakuklu (Araştırmacı Yazar), Hüseyin Demirci (Temel Abbas, tiyatrocu), Kemal Mustafa Dakuklu (Şair), Hazım Şükür Dakuklu (Şair), Ali Yağmuoğlu (Şair). (Saatçi, 2009: 175; <https://www.turkcebilgi.com/dakuk>).

VI. Dakuk'un İktisadi Yapısı

Tarım ve ticaret Dakuk'ta çok eski zamanlardan beri yapıla gelen birer ekonomik uğraşlardır. Yukarıda sosyal yapı bölümünde incelediğimiz 111

⁷ Yel İmamı için bakınız ek: 7

numaralı Kerkük Livası defterinden bu durum daha iyi anlaşılmalıdır. 1548 yılında yapılan tahrir ait bilgilerden Üzüm, buğday, arpa, pamuk kozası, susam, bakla, soğan, sebze ve darı yetiştirildiğini öğrenmekteyiz (Özkılınç, 2003: 26). Dakuk'un ziraata dayalı ekonomik yapısı 1894 yılında yazılan Musul Salnamesinde de tasvir edilmiştir. Adı geçen salname Dakuk'tan şu şekilde bahseder:

“Yer yer görülen hurma ağaçları kasabanın manzarasını güzelleştirmektedir... Dakuk nahiyesi 33 köyden oluşmaktadır. Kasaba ve civarında birçok çay ve yanı başında meşhur Dakuk Çayı olduğundan, arazisi verimli ve mahsulü boldur”(Musul Salnamesi, 1894: 306).

Tarımın yanı sıra Dakuk, ticari faaliyetlerde de gelişmiş bir yerdi. Aynı kaynaklardan ticaret ve onun kurumsal yapılarını da okuma imkânımız vardır. Bu anlamda 111 numaralı defterden 1548 yılına ait bilgilerden Dakuk'ta 2 hallaç, 1 ayakkabıcı, 5 terzi, 1 çırpıcı, 1 marangoz, 1 kazancı, 2 bıçakçı, 1 demirci olarak esnaf bilgileri görülmektedir (Özkılınç, 2003: 26). 1894 yılındaki salnamede ise ticari hayatın daha somut verilerine rastlamaktayız. Salnameden kasabada 40 dükkân, 2 han, 2 fırın, 1 boyahane, 2 kahvehane, 4 değirmen bilgisine ulaşılmaktadır (Musul Salnamesi, 1894: 306). Sözüünü ettiğimiz 111 numaralı tahrir defteri Dakuk'un iktisadi yapısında vakıf müessesinin de var olduğu anlaşılmalıdır. Bu vakıflar aşağıda gösterilmektedir (Galip, 2017: 507-508).

Dakuk'ta Bulunan Vakıflar (1548)

	Vakıf	Gelir
1	Hazret-i Hızır Nebi Makamı Vakfı	1.000 Akçe
2	Şeyh Kavvas Zaviyesi Vakfı	978 Akçe
3	Şeyh Hacı Zaviyesi Vakfı	784 Akçe
4	İmam Muhammed Seydi Battah Zaviyesi Vakfı	3374 Akçe
5	Salbartu Zaviyesi Vakfı	2820 Akçe

6	İmam Zeynü'l-Abidin Mezarı Vakfı	10. 243 Akçe
---	----------------------------------	--------------

Irak Devleti döneminde Iraklı yöneticilerin uygulamış olduğu siyaset özellikle de Kerkük şehrine yönelik icraatlar buranın bir ilçesi olan Dakuk'u da siyasi kültürel ve ekonomik alanlarda olumsuz yönde etkilemiştir. Fakat Irak Devleti döneminin ilk zamanlarına ait değerlendirmelerde Kerkük gibi Dakuk'ta da iktisadi hayatın hala büyük çoğunluğunda Türkmenlerin aktif olduğu ortaya çıkmaktadır.

Genel olarak Irak Türkmenlerinin iktisadi yapısını anlatan Haşim Nahit Erbil, 1925'li yıllarda yapmış olduğu aşağıdaki tespitleri Dakuk'un da iktisadi yapısına ışık tutmaktadır. Bu tespitleri Haşim Nahit Erbil şu şekilde ifade etmektedir.

“Irak Türklerinin iktisadiyatı ehemmiyetle nazar-ı itibara alınmak lazım gelir, bir haldedir. Bir kere yerli Türkler, arazinin koyun beslemesine olan müsaadesinden azami surette istifade ederler. Zengin Türker'in birçok sürüleri vardır ki, bunları Arap veya Kürt çobanların idaresine tevdi etmekle bundan istifade etmesini bilirler. Çiftçilik hususunda Irak Türkleri diğer ahaliye nispeten birinci derecedendir. Bir kere şehirler civarındaki arazi kâmilten Türklerin elindedir. Türk zenginlerinin şehirlerden ve kasabalardan uzakta birçok köyleri vardır. Buralardaki araziyi “Paycı” sıfatıyla Kürtler ve Araplara ektirirler. Şehir ve kasabaların dâhilindeki bütün emlak ve akar Türklerindir... Saatçilik, demircilik, dülgere, dokumacılık, terzilik, saraçlık, kunduracılık, mahalli sanatlarla sebzevanlık (manavlık), kasaplık, bakkallık ve manifatura eşya satışı ekseriyetle Türklerin elindedir. Manifatura gibi Avrupa'dan gelen eşyanın şehirlere ithali Türker'in eliyle vaki olduğu gibi buğday, arpa kitre, mazı, yün, tiftik, bal, peynir gibi dâhili eşya dahi Türklerin eliyle harice sevk olunur.” (Kerkük, 2004: 124).

Görüldüğü gibi Türkmenler Irak'ta çoğunlukta olduğu bölgelerde iktisadi teşebbüslerin her alanında söz sahibi idiler. Fakat zaman içinde başa geçen Arap milliyetçisi yöneticiler, Türkmenlerin çoğunlukta olduğu başta Kerkük ve ona bağlı Dakuk'ta Türkmenlerin iktisadi yapılarını bozmaya

başladılar. Özellikle Baas Partisi döneminde sistemli olarak bölgenin demografisine yönelik Araplaştırma faaliyetleri Dakuk' ta da uygulanmıştır. Kerkük'e bağlı bir ilçe olan Tuzhurmatu ilçesini de kendi bünyesinde barındırıyordu. Fakat Baas Partisi politikaları nedeniyle bu ilçe 1974 yılında Saddam'ın doğum yeri olan Selahattin'e (Tikrit) bağlandı. Dakuk ise Tuzhurmatu'dan ayrılarak Kerkük'e bağlandı. Böylece Irak Türkmenlerinin yoğun olarak yaşadığı Dakuk ve Tuzhurmatu birbirinden ayrıldı. Zira bundan amaç Türkmenler arasında siyasi ve kültürel bağları koparmaktı. Böyle de oldu. Ama ayrılık sadece siyasi ve kültürel anlamda gerçekleşmedi. İktisadi anlamda da bir kayıp meydana getirdi. Bu zamana kadar zengin petrol ve tuz madenlerinin gelirlerine sahip olan Dakuk, Tuzhurmatu'dan ayrılmasıyla bu ekonomik potansiyellerinden de mahrum kaldı (Hürmüzlü, 2006: 172).

Bu gelişmelerin üstüne bir de bölgeye dışarıdan getirilen Arap göçmenlere ticari faaliyetlerde her türlü destek verilmesi Dakuk'ta bir Arap tekeli oluşturdu. Kredi imkânları ile desteklenen Araplar iş yerlerini büyütürken bölgenin yerli unsurları olan Türkmenler sahibi oldukları dükkân ve taşınmazları ucuz bir fiyata satmaya mecbur bırakıldı.

Bütün bu sindirme politikalarına rağmen Dakuk, geçmişte olduğu gibi bugün de hala bölgenin önemli tarım ve ticaret merkezlerinden biridir. Halkının çoğu tarım ve ticaret ile uğraşır. Sağmal hayvan beslenir ve yazın Dakuk Çayı kıyısında ve bostanlarda kavun karpuz ekilir. Ayrıca dokumacılık ve dülgercilik işleri de yaygındır. Burada çiftçilere ait olan Çuğban ve Toğay adı verilen bölgelerde tarım ile uğraşılır. Bunun yanı sıra eğitime önem verdiğini gördüğümüz halk başta öğretmenlik olmak üzere devlet memurluğu işlerinde de çalışmaktadır (Saatçi, 2009: 175).

Dakuk'un kaliteli kil toprak yapısı çömlekçilik faaliyetlerini de imkân sağlamaktadır. Bölgenin en önemli çömlekçi atölyeleri Dakuk merkez olmak üzere Kerkük'te bulunmaktadır. Bu atölyelerden Dakuk'ta bulunan çömlekçi atölyesi Cemal Zeyn Abidin Ustanın Atölyesidir⁸. Diğer iki atölye ise Kerkük'tedir. Bu atölyeler Kenan Talip Ustanın Atölyesi ve Haydar Kemal Zeyn Abidin Üstanın Atölyesidir. Dakuk'ta bulunan bölgenin en kaliteli kili bu

⁸ Cemal Zeyn Abidin Ustanın Atölyesi için bakınız ek: 8

atölyelerde işlenmektedir. Dakuk kili hem Üniversite destekli sanatsal faaliyetlerde hem de turizm kapsamında bir ticari kalem olarak çömllekçilik mesleğinde kullanılmaktadır. Dakuk kili Dakuk'tan Kerkük'e ihraç edilmesi hasebiyle ticari bir canlılığı da sağlamaktadır (Alsalihi, 2018: 23-35).

Sonuç

Dakuk eski çağlardan günümüze kadar bir yerleşim birimi olarak önemini korumuştur. Mezopotamya bölgesinin istilaya uygun bir yer olması buranın bir şehri olarak Dakuk'u da etkilemiş ve Dakuk sık sık çatışan güçler tarafından ele geçirilmiştir. Tabi bu durum onun stratejik konumundan da kaynaklanmıştır. Dakuk'un bu stratejik durumu Bağdat gibi önemli bir şehrin kuzey tarafında bir kapı işlevi görmesinden gelir. Dakuk, Bağdat'a hâkim olmak isteyen her güç için ilk önce ele geçirmesi gereken bir coğrafi bölge olmuştur. Bu hususiyeti onu hem bir askeri üs hem de önemli bir lojistik yer haline getirmiştir. Bu durum kendisine hem bir avantaj sağlamış hem de kötü sonuçları ile de bir dezavantaj yaratmıştır. Nitekim bölgeye gelen Moğollar, Timurular gibi istilacı güçler Dakuk'u yıpratmıştır. Özellikle de Timur'un 1393-1401 tarihlerindeki iki saldırısı, antik bir şehir olması hasebiyle derin bir kültürü barındıran Dakuk şehrini telafisi mümkün olmayan bir surette geriye götürmüş ve Dakuk bu iki saldırıdan sonra şehir hususiyetini kaybederek daha küçük bir yerleşim birimine, kasabaya dönüşmüştür. Bu olay Dakuk'un tarihi kaderinde önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Artık bir kasaba birimi olan Dakuk onun sevdalısı Türkmenleri yine de buradan vazgeçirmemiştir. O, artık küçük bir yerleşim yeri olsa da Türkmenler devamlı göçlerle onu ikame etmiş ve bir Türkmen yurdu olma özelliğini korumuştur. Türkmenler de bu zor ama cazibeli yerde birçok defa zor durumda kalmışlardır. Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem coğrafyalarının kesişim yeri olan Dakuk ve asli sakinleri olan Türkmenler, Osmanlı-Safevi çekişmesinde daima odak noktası olmuşlardır. Bu durum Dakuk'u Osmanlı Devleti'nin bir istinad noktası haline getirmiş, hem lojistik hem de demografik olarak Osmanlı Devleti tarafından desteklenmesini sağlamıştır.

Eski zamanlarda Bağdat'a açılan bir kapı iken, modern zamanlarda yani 20. Yüzyılın ilk zamanlarında ise Dakuk; bir petrol denizi üzerinde yüzen

Kerkük için bir kapı olmuştur. Zengin petrol rezervleri ile Kerkük, İngilizler için vazgeçilemez bir konu olmuş ve Birinci Dünya Savaşından sonra bölge İngilizler hâkimiyetine geçmiştir. Fakat modern zamanların bir gereği olan manda rejimi yapay bir Irak Devlet'ini ortaya çıkarmış, İngilizler bu devlet üzerinden bölgedeki menfaatlerini uzun bir dönem korumuşlardır. Başa geçen İngiliz güdümündeki Irak yöneticileri Araplaştırma politikaları ile başta Kerkük olmak üzere onun kapsı olan Dakuk'ta da bir nüfuz siyaseti uygulamışlardır. Arap yerleşimcilerin göçleri ile Kerkük ve Dakuk'un demografik yapısı değiştirilmeye çalışılmıştır. Fakat Dakuk ve onun asli unsurları olan Türkmenler kendine has özellikleri ile bu politikalara karşı derin kültürleri ile direnmişlerdir. Haşim Nahit Erbil'in *"Bana Tavuklular kadar eski Türk hayatını sezdiren hiçbir şey olmadı. Kıyafetlerinde, tavırlarında, söyleyişlerinde ve simalarında öyle asil bir hususiyet var ki muhitin dayanılmaz taşıyıkları altında asla değişmeyen, sarsılmayan kudretinin..."* ifadesinde de görüldüğü gibi Türkmenler değişmeden sarsılmadan Iraklı yöneticilerin yok etme siyasetine karşı koymuşlardır.

Değişmeden sarsılmadan ayakta kalan Türkmenler Dakuk'un sosyal, dini ve iktisadi hayatında edilgen değil etken bir unsur oldular. Sosyal yapıda demografik anlamda Dakuk'un Türkmen kimliği diğer yerleşimciler olan Kürtler ve Araplara göre daha baskın bir hususiyet arz etmiştir. Bu durum Dakuk'un dini yaşamında da etkisini hissedilir bir şekilde göstermektedir. Sunni ya da Şii olsun Türkmenler derin Bektaşî gelenekleri ve yaşamları ile Dakuk'un kozmopolit inanç ve kültür yaşamını şekillendiren temel etkidir. Bu Bektaşî gelenek, onların diğer Türkmen bölgelerden ayırt edici bir özelliği olarak da bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İktisadi hayatta Dakuk, yaşam kültüründe su kenarlarını tercih eden Türkmenler açısından elverişli bir durum arz etmiştir. Dakuk Nehri tarım için Türkmenlere uygun bir ortam sunarak onların iktisadi yapılarını şekillendirmiştir. Böylece Türkmenler Dakuk'ta toprak sahipleri olarak tarım sektöründe zengin bir zümre olmuşlardır. Türkmenler tarımda olduğu gibi Dakuk'un ticaret yaşamında da sermaye sahibi olarak tüm ticari teşebbüslerde etkin bir aktör olmuşlardır. Ticarete ithal ürünlerin yerelde tedarikini sağladıkları gibi ihraç ürünlerin de üreticisi olarak Dakuk'un en etkili tüccarları olmuşlardır.

Kaynakça

Abdullah, Trabit A. J. (2003), *A Short History Of Iraq From 636 to The Present*, Person: Great Britain.

Allavi, Ali (2016), *Irak Kralı I. Faysal*, (Çev. Hakan Abacı), Türkiye İş Bankası Kültür Yay.: İstanbul (2014).

Alsalihi Dana Salahaldin Shareef (2018), *Kerkük-Dakuk Kasabası Çömleği Kilinin Sanatsal Seramikte Kullanımı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Seramik Ana Sanat Dalı Seramik Sanat Dalı, Konya.

Altungök, Ahmet, Ön Asya ve Ortadoğu'daki Türkmen Varlığının Tarihi Kökenleri, Uluslararası Tarihte ve Günümüzde Ortadoğu'da Türkmenler (Irak, İran, Suriye) Sempozyumu 8-10 Mayıs 2014-Bilecik, (Ed. Prof. Dr. Abdulhalik Bakır-Yrd. Doç. Dr. Ahmet Altungök), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik, 2016, s. 33-45.

Ateş, Abdurrahman (2001), *Anıkarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı İran Mücadeleleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Bakır Abdulhalik, Ortaçağ Irak'ında Türk Varlığı ve Kültürünün Yaygınlaşmasını Kolaylaştıran Faktörler, *Uluslararası Tarihte ve Günümüzde Ortadoğu'da Türkmenler (Irak-İran-Suriye) Sempozyumu*, (08-10 Mayıs 2014- Bilecik 2016), (ed: Prof. Dr. Abdulhalik Bakır-Doç. Dr. Ahmet Altungök), İstanbul, s. 19-40.

Bakır, Abdulhalik, "Eskiçağlardan Günümüze Kadar Türkmen Şehri Kerkük", Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Ocak 2008, Cilt: VI, Sayı: 1, Elazığ, 2009, s. 27-76.

Bayatlı, Necdet Yaşar, Irak'ta Kakailik ve Bir Kakai Türkmen Şairi Hicri Dede Volume 3 Issue 12 *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, Summer 2010, s.70-80

Cezar, Mustafa (2011), *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli Haritalı II. cilt.*, Türk Tarih Kurumu Yay.: Ankara.

Dakuklu, Muhammed, “Köylerimizi Tanıyalım; İmam Zeynelabidin Köyü”. *Kardaşlık Dergisi*, 1964, Y. 2, Bağdat, S. 2, s. 42- 43.

Deliceoğlu Sabriye, (2006), *Kuzey Irak'taki Etnik Ve Dinî Gruplar ve Bölge Politikalarındaki Etkileri*, İstanbul.

Demirci, Fazıl (1991), *Irak Türklerinin Dünü - Bugünü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Demirci, Fazıl, “Irak Türklerinin Bugünkü Yerleşim Yerleri”, *Kerkük* 1990, Yıl 1 Sayı 1, Ekim, ss.4-8.

Doğan, Soner, “Irak Türkmenleri”, *Araştırma* 68, İNSAMER, Haziran 2018, s.1-27.

Duman Bilgay, *Irak'ta Bir Kimlik Arayışı: Bektaşiler, Ortadoğu Analiz*, Kasım 2011, Cilt:3-Sayı: 35 s. 61-67.

Edmonds, C. J. (2003), *Kürtler, Türkler ve Araplar, Kuzey Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, (Çev. Serdar Sengül, Serap Rüken Şengül), İstanbul: Avesta Yayınları, (1957)

Eroğlu, Cengiz vd (2012), *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, Ed. Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdil. Ankara: Orsam Yay.

Ertuğrul, Ümit (2006), *Irak Türkleri ve Türkiye*, Kerkük Vakfı Yayınları: İstanbul.

et-Talib İmaduddin Halil (1999), “Irak” *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, (cilt 19, s. 87-91) İstanbul.

Galip İnan, Sertuğ, 111 Nolu Kerkük Livası Mufassal Defterine Göre Kerkük Sancağındaki Vakıflar, *Uluslararası Tarihte ve Günümüzde Ortadoğu'da Türkmenler (Irak-İran-Suriye) Sempozyumu*, 2017, s. 505-510

Gökbilgin, M. Tayyip (1957). “Arz Ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı”, *Belleten*, C: 21, S. 83, ss. 449-482.

Gündüz, Ahmet (2002), “Kerkük”, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*. (C. 25. ss. 290-292) Türk Diyanet Vakfı: İstanbul.

Güzel, Uğur (2005), *Saddam Hüseyin*, Emre Yayınları: İstanbul

Hazelton, Fran, “Iraq to 1963.”, Cadrı (Ed.); *Saddam’s Iraq Revolutionor Reaction*, 3. Baskı, Zed Books: London 1986, ss.1-27

Hilmi ÖZKAN, Selim, Telafer’in Stratejik Önemi ve Türkmenler, *Avrasya Etüdleri*,2009, 36/2 s.137-155.

Hürmüzlü, Habib (2017) *Irak’ta Türkçe Eğitimin Tarihçesi ve Hukuki Boyutu*, Orsam, <https://orsam.org.tr/tr/irak-ta-turkce-egitimin-tarihcesi-ve-hukuki-boyutu/>

Hürmüzlü, Habib, “Irak’ta Nüfus Sayımı ve Kerkük Şehrine Etkileri” *Ortadoğu Analiz*, 2010, Cilt:2, Sayı:21, ss. 49-51

İbnu'l-Fuvatî (2003), *Havâdisu'l-Câmia*, (Tahkik: Muhdî en-Necm), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.

İbnü'l Esir, (1987) *el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, XI, (çev. Abdülkerim Özeydin), Bahar Yayınları: İstanbul.

Kalkan, Yılmaz (1991), *Bir Ortadoğu Gerçeği Irak ve Saddam Hüseyin*, Beyan Yay.: İstanbul.

Kayalan, Ferruh (2018), *Kerkük Şebri ve Türkmenler (Türkmenlerin Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Yapısı 1921-1990)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.

Kaymaz, İhsan Şerif (2014), *Musul Sorunu Emperyalizm ve Kürtler*, Kaynak Yay.: İstanbul.

Kerkük İzzetin (2004) Haşim Nahit Erbil, *Irak Türkleri*, Kerkük Vakfı, İstanbul, Özener Matbaası

Koçsoy, Şevket (1991), *Irak Türkleri ve Türk Irak İlişkileri (1932-1963)*, Boğaziçi Yayınları: İstanbul.

Komisyon, (1999), *Irak Türkleri*, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (19. Cilt, 19, s.99-103) İstanbul.

Küçükvatan Mahir, “Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı”, ÇITTAD, X/23 , (2011/Güz), s.s.73-91

Küpeli, Özer, “Irak-ı Arap'ta Osmanlı-Safevi Mücadelesi (XVI-XVII. Yüzyıllar)”, *Uluslar Arası Tarih Araştırmalar Dergisi, Ortadoğu Özel Sayısı*,2010, ss.227-244

Mahdı, Sarmad Ali Mahdi (2015), *Anadolu Türk Aleviliği Bağlamında Irak Türkmenlerinde Alevilik*, (Basılmamış Doktora Tezi), Hacattepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilimdalı Türk Halkbilimi Bilim Dalı, Ankara

Marufoğlu, Sinan (1998), *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*, Eren Yayıncılık: İstanbul.

Matrâkçî, Nasûhüs-Silâhi (1976), *Beyân-ı Menâzîl-i Sefer-i Irâk-eyn-i Sultân Süleymân Hân*. (Haz. Hüseyin G.Yurdaydın), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. (?)

Mazin Hasan (2007), *Dünden Bu Güne Irak Türkmenleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Ankara.

Murad, Najdat Yashar Murad (2009), *Irak Türkmenlerinin Halk İnançları ve Bu İnançlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı.

Nakip, Mahir (2007), *Kerkük'ün Kimliği*, Bilgi Yayınevi: İstanbul.

Orsam (2011) *Irak'ta Bektaşilik (Türkmenler-Şebekler-Kakailer)* Orsam Rapor No: 88 Orsam-Ortadoğu Türkmenleri Rapor No: 17, Kasım.

Orsam (2011), Irak'ta Türkmen Varlığı, Rapor No: 33, Mart.

Öğün Bezer, Gülay (2012). Ukayliler, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 42, s. 59-61) İstanbul.

Öngül, Ali (1994). Ebü's-Serâyâ Eş-Şeybânî, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 10, s. 342-343) İstanbul.

Özaydın, Abdülkerim (1991). Annaziler, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 3, s.215-216) İstanbul

Özaydın, Abdülkerim (2004) Mes‘üd B. Mevdûd, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt: 29 s. 347-349) İstanbul

Pamukçu, Ekrem, “Kerkük Tarihi”, *Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, Güz 2001 /19, s.1-10

Polk, William R. (2005), *Irak'ı Anlamak*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Ntv Yayınları (2007): İstanbul.

Saatçi, Suphi (1996), *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul Araştırma Merkezi Yayınları: İstanbul.

Saatçi, Suphi (2003), *Geçmişten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Yay.: İstanbul.

Saatçi, Suphi (2009), *Irak Türkmen Boyları, Oymaklar ve Yerleşme Bölgeleri*, Kerkük Vakfı 2. Basım, Ötüken Neşriyat: İstanbul.

Said, Ammar M. (2012), *Krallık Sonrası Dönemde Irak Türkmenlerinin Durumu (1958-2003)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sait, Cemal Abdullah (2001), *Kerkük Rehberi*, Irak Türkmen Cephesi Kültür Müdürlüğü Yay. Seri 9. Erbil.

Salık Nuri, “Suriye Tarihinin Dönüm Noktası: 8 Mart 1963 Darbesi”, Eylül-Ekim 2016 Cilt: 8 Sayı: 76 Orsam: s.26-27.

Samancı, Aziz Kadir (1999), *El Tarih El Siyasi li Turkuman El Irak*, B1, Daru'l-Saki: Londra.

Sharif, Usama A. (2012), *Krallık Döneminde Irak Türkmenlerinin Siyasal Etkinlikleri (1921-1958)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sümer, Faruk (1992), “Bayat” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 5, s.218-219), İstanbul.

Şahin Serdar, Kartın Cengiz, “İngiliz Seyyahlar Maunsell, Harris ve Sykes’in Gözlemlerinde İran Irak ve Türkiye”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2014, s.305-328.

Şimşir, Bilal N. (2004), *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, Bilgi Yayınevi: Ankara

Taneri Aydın (1993). Celâleddin Hârizmşah, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 7, s. 248-250) İstanbul

Turan, Ömer “Irak’ın Milletler Cemiyetine Girerken Yayınladığı Deklarasyonda ve Anayasalarda Türk ve Diğer Azınlıkların Hakları”, *Avrasya Dosyası*, 1996, s. 31-36

Uluçam, Abdüsselâm (1985) Irak’taki Mukarnas Kubbeli Selçuklu Türbeleri Hakkında, *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*,

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2003), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. 5. Baskı. Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1998), *Osmanlı Tarihi*, 4. Cilt, 1. Bölüm 4. Baskı, Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.

Yakuboğlu, Enver (1976), *Irak Türkleri*, Boğaziçi Yayınları: İstanbul

Yeşilyurt Zemzem “Erbilde Bir Türk Beyi: Muzafferüddin Kökböri” Uluslararası Tarihte ve Günümüzde Ortadoğu’da Türkmenler (Irak-İran-Suriye) Sempozyumu, 2016, s. 744-762.

Yezdi, Şerefüddin Ali (2013), *Emîr Timur (Zafernâme)*, (Çeviren: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.

Yıldız, Hakkı Arif (1959), *Irak*, Güler Basımevi: İstanbul.

Yılmaz, Durmuş (2003), *Musul Meselesi Tarihi*, Çizgi Kitabevi Yayınları: Konya.

Zabit, Şakir Sabir (1960), *Mucez Tarihü't-Türkman fi'l Irak*, Maarif Matbaası: Bağdat.

<https://www.turkcebilgi.com/dakuk>

<https://www.google.com/maps/place/Dakuk,+Irak/@35.2148324,43.7915676,9z/data=!4m5!3m4!1s0x1554fd4f210b3cbb:0xee1aa5e05f0802ef8m2!3d35.08449>

([www.turkcebilgi.com/dakuk ulu camii minaresi](http://www.turkcebilgi.com/dakuk%20ulu%20camii%20minaresi);

Ekler

(<https://www.deviantart.com/turkmenetwork/art/TURKMENELI-216332728>)

Ek: 1 Türkmeneli Haritasında ve Irak Haritasında Dakuk

(https://www.google.com/search?q=dakuk&source=lnms&sa=X&ved=0ahUKEwigisWKqaDiAhUH3OAKHTTICpoQ_AUICSgA&biw=1366&bih=657&dpr=1#)

Ek 2: Dakuk Taş Köprüsü (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irakin-en-uzun-koprusunde-cokme-riski-var/1340496>)

Ek 3 Dakuk Ulu Camii Minaresi (<http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/dakuk-ulu-camii-minaresi>)

Ek:4: Dakuk'lu Bir Bektalşi Türkmen (Mahdi, Sarmad Ali Mahdi (2015), Anadolu Türk Aleviliği Bağlamında Irak Türkmenlerinde Alevilik, (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halkbilimi Bilim Dalı, Ankara, s. 283.)

Ek: 5 Babalar Tekkesi (Mahdi, Sarmad Ali Mahdi (2015), s. 274.)

Ek: 6 İmam Zeynel Abidin Makamı (Mahdı, Sarmad Ali Mahdi (2015), s. 277)

Ek: 7 Yel İmamı (Mahdı, Sarmad Ali Mahdi (2015), s. 279)

Ek: 8 Cemal Zeyn Abidin Ustanın Atölyesi

(Alsalihi Dana Salahaddin Shareef (2018), “Kerkük-Dakuk Kasabası Çömlekçi KilininSanatsal Seramikte Kullanımı”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Seramik Ana Sanat Dalı Seramik Sanat Dalı, Konya, s. 25, 2